

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

SAYI: 7-8-9-10
1989-1990-1991-1992

İstanbul-1995

DÜRZİLİK

Doç. Dr. Mustafa Öz

GİRİŞ

İslâm tarihinde Şîî İsmailîler tarafından kurulan devletler içinde, yaklaşık üç asır süreyle varlığını devam ettiren en güçlü devlet Fâtımî Devleti'dir. Dâî Ebû Abdullah eş-Şîî'nin büyük gayret ve mücadelelerle zaptettiği Kuzey Afrika'da Mehdî olarak ortaya çıkan İsmailî İmamı Ubeydullah (297-322/909-34) kısa zamanda hakimiyetini kurmaya muvafak oldu.¹ el-Kâim (322-34/934-46) ve el-Mansur (334-41/946-53) devresinde büyük gelişmeler kaydeden Fâtımîler, el-Muizz (341-65/953-75) ve oğlu el-Aziz (365-86/975-96) devrinde devletin geleceği için başarılı olacak bir idarenin esaslarını kurdular.² Fâtımîler'in altıncı halifesi el-Hâkim b. Emrillâh'ın (386-411/996-1021) İsmailiyye'nin mezhep hiyerarşisi üzerinde ilâhî bir şahsiyet olma yolunda, büyük gayretler sarfettiği görülmekte idi. Bu durumu önemli bir fırsat olarak değerlendirmek isteyen bir kısım İsmailîler, halifenin düşünce ve tasavvurlarını destekleyerek, onun izni ve yardımlarıyla teşkilatlanmaya başladılar. Nihayet 1 Muharrem 408/30 Mayıs 1017 Perşembe günü akşama doğru el-Hâkim, ilahlığını açıkça ortaya koyarak yeni bir devrin başladığını ilân etti. Kurulan yeni dinin imamlığına da İran asıllı Hamza b. Ali ez-Zûzenî tayin edildi. Aslında, hareketin kurucusu olan Hamza b. Ali, inanılması gerekli olan yardımcılarını (el-Hudûd) da tayin ederek, yeni devrede İslâmî mânada ibadete ihtiyaç kalmadığını, insanların gerçek ilahi bilgiyi, kendilerinden öğrenmele-

1 Bk. el-Mes'ûdî, Murûcu'z-Zeheb, Kahire 1385/1965, IV, 290; İbnu'l-Esir, el-Kâmil fi't-Tarih, Beyrut 1399/1879, VIII, 21-31; el-Makrizî, el-Hıtat, Bulak 1270, I, 349-51.

2 el-Makrizî, a.e., I, 351-54.

ri gerektiğini açıkça ortaya koydu. Hamza'ya göre başlatılan bu hareket, bütün dinî hakikatleri en geniş mânasıyla ihtiva eden, müstakil bir sistem hüviyetindedir. Bu sistem nadiren el-Hâkimiyye ismi ile anılırsa da, en yaygın olan adı Dürzîlik veya ed-Dürziyye'dir. Fırkanın bu ismi alması, ileride görüleceği üzere, önceleri Hamza'nın yakını ve dâisi durumunda iken, daha sonra mürted sayılan Neştekin ed-Derezî (veya ed-Dürzî)'nin, yoğun propagandalarından dolayıdır.³

Batınî karakterli olan, ortaya çıktığı İslâmî ve İsmailî çevrenin inançlarını reddeden ve kendilerini tevhid ehli (el-Muvahhidun) diye adlandırılan bu fırka, uzun asırlar boyu, hemen herkes için bir muamma olma özelliğini sürdürmüştür. 1831-1838 yılları arasında Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa, Suriye seferi esnasında, bu günkü adı Şûf olan Vâdi't-Teym'de Dürzîler'i mağlup edince, Mısır askerleri mabetlerine girerek, çok sayıda kitaplarını ganimet olarak ele geçirdiler. Hepsi de Arapça olan bu yazma eserler, daha sonra dünyanın belli başlı kütüphanelerine intikal etti ve diğer dillere tercüme edildi. Bundan sonra fırka hakkında bilgi edinmek nisbeten kolaylaşmış oldu. Özellikle 1935 Dürzî ihtilalinden sonra mezheple ilgili eserler, açıkça basılıp yayımlanmaya başlamış bulunmaktadır.⁴ Bütün bunlara rağmen batınî karakteri ve gizliliği prensip edinmesinden dolayı, bu fırkanın gerçek yüzünü tesbit etmek, günümüzde de bir kısım zorluklar arz etmektedir.

Biz bu makalemizde adı geçen fırkayı, inanç, ibadet, kutsal risaleleri ve toplum yapısıyla ele alıp asıl hüviyetini, kendi eserleri ve diğer müelliflerin muteber çalışmalarından istifade ederek ortaya koymaya çalışacağız.

I. DÜRZİLİĞİN ESASLARI

Dürzîlik konusunda eser veren müellifler, bu mezhebin iman ve amelle ilgili esaslarını, genel olarak dört ana bölümde ele almaktadırlar.⁵ Bu esaslar:

3 H. İbrahim Hasan, Tarihu'd-Devleti'l-Fâtımiyye, Kahire 1981, s. 354-58.

4 İzmirli İsmail Hakkı, "Dürzî Mezhebi", Daru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Mecmuası (DİFM), sy. 2, s. 36; Emin Muhammed Tali, Aslü'l-Muvahhidîn ed-Durûz ve Usuluhüm, Beyrut 1961, s. 11.

5 Bk. Silvestre de Sacy, Expose de la Religion des Druzes, Paris 1938, I ve II. cilt genel tertibi, I.İ. Hakkı, a. mlf, DİFM, sy. 2, s. 70; Abdurrahman Bedevî, Mezahibu'l-İslamiyyin, Beyrut 1973, II, 509-13; Emin Muhammed Tali, a.e., s. 91-98

- 1- el-Hâkim bi-Emrillâh'ın ilâh olduğuna inanmak,
- 2- Eşyanın ilk illeti, yaratılışın aslı olan emri yani Hamza b. Ali'yi bilmek,
- 3- Hamza'nın yardımcıları olan hudûd veya vezirleri tanımak,
- 4- Yedi esası (hisal veya vesâyâ) bilmek ve gereğini yerine getirmek-
tir. Dürziliğin bir bakıma amentüsü diyebileceğimiz bu esasları belirle-
dikten sonra tafsilatına geçelim:

1- el-Hâkim bi-Emrillâh:

a) Hayatı ve Şahsiyeti: el-Hâkim bi-Emrillâh, Fâtımî halifelerinden el-Aziz'in oğlu olup 375/985 yılında doğdu. Sekiz yaşında veliahd tayin edildi. Onbir yaşında iken (386/996) devlet adamlarından Ebu'l-Fütûh Bercevan, Hasan b. Ammar ve Muhammed b. Nu'man b. Hayyûn'dan kurulu üç kişilik bir heyetin vesayetinde halife oldu. Onbeş yaşına gelip vesayetten çıktığında, vasilerden ilk ikisini şiddetle cezalandırdı. Tarihî rivayetlere göre el-Hâkim, sert tabiatlı, merhametsiz, insanları katletmekten haz duyan, kendi nasihat etmek isteyenlere karşı son derece zalim bir kimse idi.⁶ Cuma hutbesinde ismi okunduğu zaman, halkın tazim için ayağa kalkmalarını emretmiş, bunu Haremeyn dahil olmak üzere her yerde uyguluyordu. Söz ve davranışlarında, ne yapacağı bilinmeyen bir kimse idi.⁷ Bazan son derece cömert, bazan da son derece cimri bir kimse olurdu. Kahire ve Fustat arasında yaptırdığı mescide Hz. Peygamber'in cesedinin nakledilmesini planlamıştı, fakat bunun Medine'liler tarafından duyulmasından sonra vazgeçti.⁸ Zulmen öldürdüğü kimseler için türbeler yaptırır, daha sonra halkı o türbeleri ziyarete mecbur ederdi. Giydiği yünlü elbiseyi yedi sene süre ile üzerinden çıkarmamıştı. Eşek üzerinde Kahire sokaklarında dolaşırdı. Bir gün karşılaştığı on kişilik bir cemaat, kendinden yardım istedi. O da, onların ikiye ayrılıp kavga yapmalarını isteyerek hayatta kalanlara yardım edeceğini söyledi. Kavga sonunda sağ kalan bir kişiyi de yanındaki uşağına öldürttü.⁹ Uluhiyetini ilân etmeden önce geceleri sık sık Mukattam dağına gider, bu esnada yanında bulunan hizmetkârlarının edep mahallerini açtırıp dokunur ve benzeri anormal

6 Ebû Ya'lâ el-Kalânîsî, Zeylu Tarihi Dimeşk, Beyrut ts., s. 80; İbnü'l-İbrî, Tarihu Muhtasari'd-Düvel, Beyrut, el-Matbaatu'l-Katolikiyye, s. 180; İbn Tağriberdî, en-Nücümü'z-Zahire, Kahire 1933, IV, 176-77.

7 Celaleddin es-Süyûtî, Husnu'l-Muhâdara, Kahire 1967, I, 601.

8 Muhammed b. Abdülmün'im el-Himyefî, er-Ravdu'l-Mi'tar fi Haberil-Aktar, nşr. İhsan Abbas, Beyrut 1975, s. 450.

9 Muhammed Abdullah İnân, el-Hâkim bi-Emrillâh ve Esraru'd-Daveti'l-Fatimiyye, Kahire 1937.

davranışlarda bulunurdu.¹⁰ 395/420 yılında, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Aişe, Osman ve Amr b. As gibi sahabeye küfretmeyi emretmiş, bu mânadaki ibareleri, mescid, mezar ve dükkan kapılarının üzerine yazdırmıştı. Şam'daki naibine bir Mağripli bulup Ebû Bekir ve Ömer'i sevenin cezası budur diye onu öldürmesini emretmişti.¹¹ İki yıl sonra bu tatbikattan vazgeçti.¹² Yine 395/1005 yılında çıkardığı bir emirle Yahudi ve Hıristiyanlar'ın özel elbiseler giyip, zünnar bağlamalarını, 399/1009'da Kahire'de bulunan kiliselerin yıkılmasını, içinde bulunan eşyaların yağmalanmasını ve Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi'nin yıkılmasını emretti. Ertesi yıl Hıristiyanlar'ın bayramlarını da yasakladı. Müteakiben isdâr ettiği sicillerle bunları tamamen serbest bıraktı.¹³ Hisbe görevini bizzat kendisi yürütür, sokaklarda eşeği üzerinde dolaşır, hile yapanları tesbit ettiği zaman Mes'ud isimli siyahi köleye emreder ve onlara fiil-i şeni yaptırırdı.¹⁴ Şarap içme yasağı uzun süreden beri tatbik edilmediği için, içki alışkanlığını ortadan kaldırmak maksadıyla, Mısır'da pek çok olmayan üzüm asmalarını söktürdü. Tebaasının eğlence ve zevklerini takyid etmeye gayret ederek, musiki, satranç ve Nil nehri üzerinde kayıkla gezinmeyi yasakladığı gibi, yaşlı kadın casuslar vasıtasıyla fuhşu önlemeye çalışıp, muvafak olamayınca, kadın ayakkabıları yapımını yasaklayarak, kadınların dışarı çıkmalarını menetti.¹⁵ el-Hakim'in önemli teşebbüslerinden biri Dâru'l-Hikme ismini verdiği bir akademi kurmasıdır. Daha çok felsefi ve mezhebî konularda faaliyet gösteren bu kuruluş, İsmailiyye'nin mihveri sayılarak birçok dâînin Kahire'ye gelmesine vesile olmuştur. Burada toplanan dâîler sistemli bir çalışma ile el-Hâkim'in gönlünde zaten mevcut olan uluhiyet iddiası konusunda, onu tahrik ve teşvik ettiler.¹⁶

el-Hakim'in yukarıda belirtilen tenakuzlarla dolu hareketleri, Dürziler tarafından onun uluhiyyet belirtileri olarak anlaşılmaktadır. Çünkü bu fiillerin zâhir ve bâtını vardır. Normal insanların bildiği sadece zahirdir, bu fiillerin batını ancak fırka mensuplarınca bilinebilir. Hamza b. Ali'nin büyük bir ustalıkla belirttiğine göre el-Hakim'in tevazuu, şiddet

10 Bk. Risaletu's-Sireti'l-Mustakîme, Silvestre de Sacy, a.e., I, Romen rakamı (rr.), s. 468.

11 İbn Tağriberî, a.e., IV, 177; Adem Metz, el-Hadaratu'l-İslâmiyye, trc. Muhammed Ebû Ride, Kahire 1967, I, 138.

12 M. Abdullah İnân, a.e., s. 66.

13 M. Abdullah İnân, a.e., s. 71, 70, 92; John Norman Hollister, The Shi'a of India, Londra 1979, s. 232-33.

14 İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, Beyrut 1970, XII, 9.

15 C. Brockelmann, İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi, I (1-3 kısımlar), trc. N. Çağatay; Ankara 1964, s. 150.

16 M. Abdullah İnân, a.e., s. 164; Muhammed Ahmed el-Hatib, el-Harekâtü'l-Bâtınıyye fi'l-Âlemi'l-İslâmî, Amman 1404/1984, s. 201.

ve şecaati, saçlarını salıvermesi, yünlü giymesi, karşısındakinin idrar deliği ve tenasül uzvuna bakması ve dokunması uluhiyetin delillerindedir.¹⁷

Yukarıda belirttiğimiz gibi, el-Hakim, uluhiyetini ilân etmeden önce geceleri sık sık Kahire yakınlarındaki el-Mukattam dağına gider, yıldızları seyrederek ve geceleyin bir müddet orada kalırdı. İlahlığını ilân ettikten sonra da bu adetini devam ettirdi. Yanında bazan bir, bazan da iki rikâpdârı bulunurdu. el-Hâkim 411 yılı Şevval ayının 27. Pazartesi (12-13 Şubat 1021) gecesi el-Mukattam dağına gittikten sonra bir daha dönmedi. Müverrihlerin ekseriyeti onun, bu çılgın hareketlerinden rahatsızlık duyan kızkardeşi Sittü'l-Mülk tarafından öldürtüldüğünü rivayet etmektedirler.¹⁸ Sittü'l-Mülk el-Hâkim'in ölçsüz hareketlerinden dolayı Fâtımî hilâfetinin ortadan kalkmasından korktuğu gibi, daha önce hareketlerini düzenlemesi için halifeye hatırlatmalarda bulunmuş ve el-Hakim'in kendisini öldüreceğinden endişeli idi. Daha çabuk davranarak o, halifeyi öldürtmüştür.¹⁹ el-Hâkim'den kalan, sadece düğmeleri çözülmemiş ve fakat üzerinde hançer izleri bulunan elbiseleri idi. Bu durum Şia'nın aşırı fırkalarında görülen ve tatmin olmamış psikolojik arzuların neticesi olarak doğan gaybet ve ric'at esasına uygun olarak, Dürziler tarafından el-Hakim'in ölmediği, semaya uruc ettiği, gaybete girdiği, insanlar düzeldikten sonra tekrar döneceği ve onlara hakikatleri göstereceği²⁰ şeklinde yorumlanmıştır.

b) el-Hâkim'in İlahlığı:

Kaynakların, hakkında bu bilgileri verdiği el-Hâkim bi-Emrillah Dürziler'e göre lâhut ve nâsutu birbirinden ayrılmayan bir ilâh olarak düşünölmektedir. İhvanu's-Safa vasıtasıyla Yeni Eflatun'cu düşöncelerden etkilenen Dürziler'e göre bütün varlığın kaynağı bir Allah'tır. Her şeyin var oluş sebebi odur, asıl illet yahut sebep kendisidir. Akıllar onu idrak edemez, zira o akılların yaratıcısıdır. Allah ezeli ve büyük bir cevherdir. Hareket ve hareketin devamının sebebi odur. Allah birdir, fakat hikmet

17 Bk. Hamza b. Ali, Risaletu's-Sireti'l-Müstakime, De Sacy a.e., I, rr., s. 468; M.A., el-Hatib, a.e., s. 207, 233.

18 Bk. İbnu'l-Esir, a.e., IX, 314-17; el-Kalkaşendî, Subhu'l-A'şâ, Kahire 1383/1963, III, 426-27; İbn Tağriberdî, a.e., s. IV, 186; el-Makrizî, 415/1025 senesinde el-Hâkim'i öldürdüğünü iddia eden bir kişiden rivayette bulunarak, onun Sittü'l-Mülk tarafından öldürtölmediğini belirtir. Bk. el-Hitat, III, 253.

19 Abdurrahman Bedevî, a.e., II, s. 609.

20 H. İbrahim Hasan, a.e., s. 168.

kudret ve adalet gibi sıfatlar olmaksızın hakîm, aziz ve âdildir.²¹ Onun hakkında nerede, nasıl, ne zaman gibi sorular, bahis konusu değildir. O idrak ve anlayışın ötesinde olup düşüncüyü aşar, herhangi bir isim veya sıfatın şümülüne girmez, kelimelerle açıklanamaz. Benzersiz, ortaksız, kadim ve ebedîdir, zaman ve mekânla mukayyet değildir. Benzeri olmak bakımından birdir. Bütün eşyayı nûrundan²² yaratmıştır, hepsi ona dönecektir. Bu kadar yüceliklere sahip olan Allah ile insanlar arasında, insan düşüncesinin ifade vasıtası olan kelimelerle konuşmak mümkün olmadığı için, Allah muhtelif zuhur ve tecellilerle insanlara yaklaşmıştır. Bu tecellilerin ilki, el-Aliyyü'l-A'lâ şeklindeki zuhurdur. Bu zuhuru bazı perdelenme dönemleriyle birlikte yetmiş devre takip etmiştir. Yedibinlerce yıl olarak devam eden bu devreler, toplam olarak üçyüzyükküç milyon yıla ulaşır. Bu devreler sonunda Allah, el-Berr şeklinde tecelli etti. Müteakiben kısa aralıklarla Fâtımî halifelerinden el-Kaim (322-34/934-46), el-Mansur (334-41/946-53), el-Muizz (341-65/953-75) ve el-Aziz'de (365-86/975-96) zuhur etti. Allah'ın en son ve en mükemmel tecelli ve zuhuru, Fâtımîler'in altıncı halifesi el-Hakim bi-Emrillâh'da görülmüştür. Bu bakımdan el-Hakim birbirinden kati'yyen ayrılmayan lâhutî ve nasûtî özelliklere sahiptir.²³

Allah'ın bir cisme girdiğini (hulul=incarnation) kabul etmeyen Dürziler, O'nun bir hicap ve nâsûti suret edindiğini, insanlara karşı yazıdaki mana gibi perdelendiğini (el-ihcâb) ifade etmektedirler.²⁴ Hamza b. Ali, bir risalesinde bu hususu şöyle belirtir: "Siz, ey Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar! Siz Allah'ın Musa'ya kuru bir ağaçtan hitap ettiğine; ona cansız, duymayan bir dağdan konuştuğuna inanır, ağaç ve dağdan ses duyduğu için onu Kelimullah diye isimlendirirsiniz. Mevlâna el-Hâkim'in yeryüzü hükümdarlarından birisi olduğunu kabul ettiğinize göre, binlerce kişiye hâkim olduğu için, fazileti taş veya ağaçla kıyaslanamaz. Bu bakımdan o Allah'ın, dilinden konuşmasına, kudretini kendisinden izhara, insanlardan onunla gizlenmesine en layık kimsedir. Biz Mevlânâ el-Hâkim'in sözlerini duyduğumuz zaman "Allah şöyle dedi" deriz. Musa'nın ağaçtan duyduğu söz için "Allah şöyle dedi," demeyiz. Zira düşünen ve anlayan bir varlık, düşünmeyen ve anlamayan varlıktan daha çok hicap ol-

21 Bk. Philip K. Hitti, *The Origins of The Druze People and Religion*, New York 1928, s. 33; A. Bedevi, a.e., II, 665-66.

22 Bk. S. Nasib Makarem, *The Druze Faith*, New York 1974, s. 41-42; Nejla M. Abu İzzeddin, *The Druzes*, Leiden 1984, s. 111.

23 P.K. Hitti, a.e., s. 30; Mihail Bek Şerubim, *et-Tâlid fi Mezhebi Ehli't-Tevhid*, Kahire Ramses Matbaası, tsz., s. 9-10; N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 113.

24 İ.İ. Hakki, a.m., DİFM, sayı 2, s. 75-77; S.N. Mekârim, *Advâ ala Mesleki't-Tevhid*, Beyrut 1966, s. 128.

maya layıktır. Bu hiçbir kimsenin inkâr edemeyeceği akli bir delildir.²⁵

Bu zuhur ve tecellinin nasûti surette olmasının sebebi insanların zâhir ve mevcuda ibadet etmesi içindir. Her asırda, her zaman ve mekânda ibadet, görülen kelâmı işitilen ve kendisiyle konuşulan bir varlığa yapılır.²⁶ Lahut'un nasut suretine yapılan ibadet, gerçek ibadettir, diğer din mensupları ise mevcut olmayana yani ademe ibadet etmektedirler.²⁷

Yukarıda Dürzîler'in hululu kabul etmediklerini belirtmiştik. Mezhapte asıl olan zuhur ve tecelli olmasına rağmen, bazı risalelerde bu aslı anlayışa aykırı olarak, Allah'ın muhtelif görünümünde zuhur etmeyeceği, sadece el-Hâkim'e hulul ettiği ve onun tek mabud olduğu kaydedilmekte ve "Mevlâmız tek mabud ... el-Hakim'e tevekkül ettim." ibareleri görülmektedir.²⁸

Bu arada el-Hakim'i, el-Aziz'in oğlu yahut ez-Zâhir'in (411-27/1021-36) babası olduğunu söylemenin caiz olmadığı, onun babası ve oğlu düşünülmemeyeceği belirtilmektedir. Hamza Risaletü'l-Belâğ ve'n-Nihaye'de, bir kimsenin el-Hakim'i yukarıda zikredilen özelliklerle tavsif etmemesinin gereğini belirterek, onun her asır ve mekânda görülecek vasıfta ve dilediği surette bir beşer olarak, insanların salâhı için zuhur edebileceğini belirtir. Ona göre bu sadece isim ve sıfat değişimi olup cevherde değişme değildir. Bundan dolayı, Mevlâna el-Hâkim'in, kudret ve azametini emir Ali b. el-Hakim'e intikal ettirdi, denilmemelidir. Böyle bir sözden dolayı el-Hakim'e dönüp af dilenmelidir.²⁹

(1) Yaratılış:

Dürzîlik'te yaratılış tıpkı Allah inancında olduğu gibi yeni Eflatuncu görüşlere dayanır. Buna göre bütün varlığın kaynağı Allah'tır. Fakat Allah, fiziki âlemle doğrudan temas kuramayacak kadar yüce ve münezzehtir. Bir olan Allah'tan çıkan el-Aklu'l-Küllî yaratışın âleti, Allah ile mahlukat arasında aracıdır. Çokluk ve karmaşıklık Allah'a değil, el-Ak-

25 Bk. er-Risaletü'l-Mevsûme bi-Keşfi'l-Hakaik, De Sacy, a.e., I, rr., s. 469-70; A.M. el-Hatib, a.e., s. 224.

26 Bk. a, risale, De Sacy, a.e., aynı yer.

27 Bk. er-Risâletü'ş-Şâfiye li nüfusi'l-Muvahhidin, De Sacy, I, rr., s. 490-91.

28 Zikru'r-redd ala Ehli't-Te'vil ellezine yücübüne tekrâra'l-İlah fi akmisâ, muhtelif, Bibliothèque Nationale, Arapça yazma No: 1432'den naklen, Abdurrahman Bedevî, a.e., II, 675-80.

29 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 468; M.A. el-Hatib, a.e. s. 234.

lü'l-Küllî'ye râcidir.³⁰ Birden çıkan el-Aklü'l-Küllî en-Nefs'e, buradan da maddeye uzanmaktadır. Dürzî sisteminde yaratıcı ebedî ve varlığında hiçbir şeye muhtaç değildir, onun dilemesi esnasında, emri vasıtasıyla nûrundan kaynaklanan el-Aklü'l-Küllî'nin, muhalifi olmaması ve kendi nûrundan hayrete düşüp gururlanması sonucu, iradesi dışında, zulmet asıllı olan İblis ortaya çıktı. Hatasıyla İblis'in ortaya çıktığını anlayan el-Aklü'l-Küllî, Allah'a yalvarıp af dileyince, kendisi için bir ortak mahiyetinde olan en-Nefsü'l-Küllîye yaratıldı. el-Aklü'l-Küllî'nin nûru, en-Nefsü'l-Küllîye'ye hakim olurken, İblis'in zulmetinden cüz'î bir kısmı da en-Nefs'e intikal etti. İyi ve kötü arasında seçim yapabilme konusunda hür ve serbest olan bu üç unsurdan, önce el-Akl ve en-Nefs birlikte İblis'i itaate getirmeye çalıştılar, fakat o bunları reddederek esfel-i sâfiline düştü. İlâhî hikmet herşeyin, karanlık, aydınlık, iyilik ve kötülük gibi çift olmasını dileyince en-Nefs'in nuru ve İblis'in zulmeti arasında, en-Nefs'e karşı ve İblis'e yardımcı olan iyiyi ve kötüyü seçmekte serbest bir unsur, Zıd (opponent) ortaya çıktı. el-Akl ve en-Nefs'in, onu yaratıcının bilgisine ulaştırma çabalarına rağmen, o hidayeti kabul ettikten sonra İblis'e tabi oldu ve onunla birlikte esfel-i sâfiline düştü.³¹

Bütün hayat en-Nefsü'l-Küllîye'den ortaya çıkmıştır. en-Nefs'in nûrundan iyi ve kötüyü seçmekte serbest olan Kelime, ondan Sâbık veya Cenâhu'l-Eymen, ondan Tâlî veya el-Cenâhu'l-Eyser zuhur etti. en-Nefsü'l-Küllîye'de potansiyel olarak mevcut olan bütün akıllı ruhlar, vücut-suz olarak diğer ruhi güçler arasından geçip, iyi ve kötüyü tercihte serbest olarak Tâlî yahut el-Cenâhu'l-Eyser'den ortaya çıktılar. Bu ruhlar cesetleri olmadığı müddetçe yaratıcıyı bilmezler. Semalar, arz, soğukluk, sıcaklık, kuruluk, rutubet ve dört unsur; hava, su, ateş, toprak ve beşinci unsur olan madde, Tâlî'den ortaya çıkmıştır. En dışda bulunan sema yıldızsızdır, onu takib eden semalarda, Satürn, Jupiter, Mars, Güneş, Venüs, Merkür ve diğer sabit yıldızlar bulunur. Bütün bunların merkezi; üzerinde madenler, bitkiler ve canlıların bulunduğu arzdır.³²

Akıllı ruhlar insan vücutlarında bulunan kalbe girerler. Varlıkların yaratılması ile ceset ve ruh, iyi ve kötüyü ayırma kabiliyetine ve ilahî kaynaklı bilgiye ulaşırlar. İnsan yaratılışın gayesidir, zira o Allah'a kul-luk ve onun birliğini itiraf etmek için varedilmiştir.

30 Bk. P.K. Hitti, a.e., s. 35; N.M. Abu-Izzeddin, a.e., s. 116.

31 N.M. Abu-Izzeddin, a.e., s. 114-15.

32 N.M. Abu-Izzeddin, a.e., s. 114.

(2) Tenâsüh:

İnsanların ruhları bir defada ve sınırlı olarak yaratılmıştır. Bu bakımdan sayıları artmaz ve eksilmez. İnsan ölünce, ruhu derhal bir başka cesette yeniden doğar, ruh cesedi bir zarf veya libas gibi kullanır.³³ Dürziler bu tenasüh inancı için gömlek değiştirme manasına gelen "tekammus" terimini benimserler.³⁴ Kutsal risâlelerde tekammusun insan ruhları için daimi bir ameliye olduğu belirtilmektedir. el-Muktenâ Baha-uddin bu hususu şöyle belirtir: "Hakikate vakıf akıl ve marifet sahiplerinin bildiği üzere, insanların ruhlarının sayısı artmaz ve eksilmez. Onlar ilk devirlerden, âlemin sonuna kadar mahdud sayıdadırlar. Zira bin yılda bir kişinin arttığı düşünülürse, yeryüzü insanlara dar gelir. Keza her bin yılda bir kişi eksilse, bu kadar uzun süren zaman içinde yeryüzü tamamen boş kalır. Buna göre akıl sahiplerinin kabul ettiği husus, hayır ve şer işlemlerine göre ruhların muhtelif cesetlerde zuhurudur.³⁵ İnsanlara yaşadıkları müddet içinde isabet eden her türlü belâ ve musibet onların gömleği durumundaki cesed yahut cisme râcîdir. Dürzî akîdesini kabul edenler ve geçmişte hakikate yönelenler daima doğarlar. Tekammus ruhun değişimi olmayıp, yükselmek için çeşitli hallere intikalidir. Gerçeğin sesini kabul etmeyenler, gelecek hayatta bir netice elde edemeyeceklerdir.³⁶ Nebî ve mürseller için de tekammus geçerlidir. Zira el-Hakim devrindeki Hamza b. Ali, Hz. Muhammed devrinde Selmân el-Fârisî idi.³⁷ Yaşadığı devrede, kör, topal, fakir ve cahil olan kimselerin bu durumu önceki hayatındaki günahları sebebiyledir.³⁸ Fakat tekammusda kadın ve erkeklik aynen devam eder. Kadın öldüğü zaman da, ruhu kadın cesedinde tekrar doğar.³⁹ Ruh bir cesetten başkasına intikal edince bir önceki cesette bulunduğu devredeki malûmatı diğer devreye taşıyıp taşıyamaması konusunun da mümkün olacağı belirtilmektedir.⁴⁰ Dürziler tekammusun Kur'ân-ı Kerîm'de de bulunduğunu ifade ederek "Ölü iken sizi diriltti, sonra öldürecek, sonra diriltecek ve sonunda ona döneceksiniz."⁴¹ "Derilerinin her yanışında, azabı tatmaları için onları başka derilerle değiştireceğiz."⁴² "O ölüden diriye, diriden de ölüyü çıkarır. Yeryüzünü öümünden

33 İ.İ. Hakkı, a.m., DİFM, sayı 3, s. 180-181; N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 114.

34 Bk. Kemal Canbolat, Mülâkat, Mustafa eş-Şek'a, İslâm bilâ Mezâhib, Kahire 1407/1987, s. 272.

35 Risale min dünü Kâimî'z-zaman, bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 493; M.A. el-Hatib, a.e., s. 240.

36 N.M. Ebu-İzzeddin, a.e., s. 117; S.N. Mekarim, Adva, s. 121-22.

37 Emin Muhammed et-Tali, a.e., s. 100-101.

38 Kerim Sâbit, ed-Dürüz ve's-Sevretu's-Suriye ve Siretu Sultan Bâşâ el-Atraş (Basım yeri ve tarihi yok), s. 48.

40 S.N. Mekarim, Adva, s. 127, Mustafa eş-Şek'a, a.e., s. 260.

41 el-Bakara, 28.

42 en-Nisa, 56.

sonra o canlandırır.⁴³ âyetlerini bu hususta delil göstermektedirler. Nefsin arza benzetilmesi, onlara göre tekammusun münakaşa kabul etmez bir maddî isbatıdır. Arzın mevsimleri, ölümü ve dirilmesi düşünüldüğü zaman bunun doğruluğunun ortaya çıkacağını belirtmektedirler.⁴⁴

Burada dikkat edilmesi gereken husus insanlar öldükten sonra ruhların yine insan cesetlerine intikalidir. Bu konu kutsal metinlerde açıkça ortaya konmuş, özellikle tenâsuh deyince hatıra gelen, ruhun, hayvan ve bitkilere de geçeceği inancını bertaraf etmek için tekammus terimi kullanılmıştır. Avam tabaka arasından görülen ve günahkar ruhların hayvan cesetlerine geçeceği inancını dikkate alan müellifler bu konuda hataya düşmüşlerdir.⁴⁵ Hamza b. Ali Akıllı, iyi ve kötüyü ayıran insana verilecek cezanın, anlamayan, ibret almayan ve akletmeyen bir hayvana verilmekle pişman olma imkânı bulunmadığını belirterek, ruhların ölümden sonra hayvan cesetlerine intikalini kesinlikle reddeder.⁴⁶ Tenasüh yahut tekammus alemin sonuna kadar devam edecektir. Ruhlar hakikate yakınlıkları nisbetinde varlığın en yüksek derecesine ulaşacakları gibi, aksine hareket edip, dinin emirlerini ihmal etiklerinden dolayı da dereceleri düşecektir. Din ilminde iffetli ve faziletli gelişme, imamete varıncaya kadar büyük bir mükemmeliyete ulaşmaya vesile olacaktır.⁴⁷

2- EMRİ TANIMAK

Dürzî inancının ikinci aslı Emri yani Hamza b. Ali'yi tanımaktır. el-Hakim bi-Emrillâh tarafından hareketin imamlığına getirilen Hamza, el-Aklu'l-Küllî yani ilk kozmik unsurdur.

a) Hamza b. Ali'nin Hayatı ve Tarihi Şahsiyeti:

Hamza b. Ali 375/985 yılında İran'da Horasan'ın Zûzen şehrinde doğdu. Dürzîlerin inancına göre el-Hakim ile Hamza'nın doğumu, yukarıda belirtilen senenin Rebiülevvel ayının yirmiüçüncü Perşembe günü-

43 er-Rûm, 19.

44 Bk. Fuad el-Atraş, ed-Durûz, Muamerât ve Tarih ve Hakaik, Beyrut tsz, s. 187-88.

45 Philip K. Hitti, a.e., s. 44.

46 N.M. Ebu-Izzeddin, a.e., s. 116.

47 eş-Şek'a, a.e., s. 260; Mustafa Galib, el-Harekâtul-Batniyye fi'l-İslâm, Beyrut Daru'l-Kütübil-Arabî, s. 263; Abdullah en-Neccâr, Mezhebu'd-Durûz ve't-Tevhid, Kahire 1965, s. 58-59; S.N. Makarem, The Druze Faith, s. 53-58.

dür.⁴⁸ Mısır'a ne zaman geldiği bilinmemekle birlikte, yirmi yahut otuz yaşında iken Daru'l-Hikme'deki te'vil meclislerine devam ettiği, buradaki İranlı İsmailî dâîler arasında el-Fâtımî adıyla şöhret kazandığı bilinmektedir. Kısa zamanda dailerin reisi olan Hamza, el-Hakim bi-Emrillah'ın yakınları arasına katıldı ve halifenin kasrında ikamet etmeye başladı.⁴⁹ Diğer taraftan Hamza'nın Mısır'a dâî olarak gelmediği el-Hakim'in sarayında zeki ve kabiliyetli bir hizmetkâr olması dolayısıyla Dâru'l-Hikme'deki meclislere devam ederek, burada öğrendiklerini daha sonra sistematize ettiği de ileri sürülmektedir.⁵⁰ Bir kısım gizli İsmailî belgelerine göre de, Hamza'nın, el-Hakim'den ayrılmadığı, daima onunla beraberliğini sürdürdüğü, dâîlik mertebesine ulaştığı, ihlas ve cedel konusundaki mahareti, ortaya koyduğu mezhebin felsefesini iyi bilmesi, etrafına halifenin ilâh olduğunu telkin ederek cemaat toplayabilmesi, İsmailî usûl ve ahkâmından yararlanarak yeni bir sistem vaz'etmesinden dolayı el-Hakim nezdinde itibarı son derece artmıştır.⁵¹ Bu ifadeler, Dürziliğin tarih boyunca baştaki hükümdarın kudsîyetine inanan İranlı dailer tarafından kurulduğuna işaret etmektedir.

el-Hâkim'in Bâbu'n-Nasr dışında yaptırdığı camiye devam eden Hamza, orada Allah'ın el-Hâkim bi-Emrillah'ta zuhur ve tecelli ettiğini gizlice propaganda etmeye başlayınca, müfrit İsmailîler'den bir kısmı kendisine uydular. el-Hâkim, zaman zaman o taraflara gidince, Hamza mescidden çıkıp, halife ile beraber bulunuyor, bu durum da onun halk nazarında itibarının yükselmesine sebep oluyordu.⁵² Zamanla el-Hâkim'e nüfuz eden Hamza, vezir İsa b. Nestûr ve Fehd b. İbrahim'i sebepsiz yere öldürdükten sonra, kendisini vezirliğe tayin ettirdi. Halifenin karmaşık ruh yapısını bilen ve son derece zeki bir insan olan Hamza, el-Hâkim adına, İslâm, Yahudilik, Hristiyanlık, Budizm, Yunan felsefesi, eski Mısır firavunlar devrinden kalan inançlardan aldığı unsurlarla,⁵³ kendisinin de içinde kutsal bir şahsiyet olarak yer aldığı bir mezhep kurmak için bütün gücünü kullandı. Mezhep 408/1017 yılında ilân edildiği için mensupları bu yıla Hamza senesi adını vermektedirler.⁵³

el-Hâkim'in ilahlığı ilân edildikten sonra galeyana gelen halk, Kahi-

48 Abdullah en-Neccâr, a.e., s. 123.

49 M. Galib, a.e., s. 241.

50 Muhammed Kamil Hüseyin, Taifetu'd-Durûz, Kahire 1962, s. 76.

51 M. Galib, a.e., s. 241.

52 H. İbrahim Hasan, a.e., s. 355.

53 K. Canbolat, Mülakat, eş-Şek'a, a.e., s. 271.

53 Bk. Makarem, The Drrze Faith, s. 18.

re'de Mescid-i Rîdan'da bulunan Hamza'ya saldırdılar. Bu esnada yanında oniki kişi bulunan Hamza, halifenin müdahalesi ile canını kurtardı.⁵⁴ Bu çetin şartlarda Hamza'nın en yakınlarından biri Hasan b. Haydare el-Fergânî idi. Ahram diye anılan, cür'et ve cesareti ile meşhur olan bu zat, el-Hâkim'in ilahlığına inanmış ve peygamberliğe karşı olan düşünceleriyle tanınmıştı. 409/1018 yılında şöhreti artan ve Hamza'nın mezhebini yaymakta hiçbir şeyden çekinmeyen bu şahıs,⁵⁵ el-Hâkim tarafından hilat giydirilmek ve hilâfet alayında eğerlenmiş ata bindirilmek suretiyle taltif ediliyordu. Aynı yılın Ramazan ayında Ahram ve elli kişilik maiyyeti, Kahire'de Amr Camii'ne, atlar üzerinde girerek Kadı Ahmed b. Ebi'l-Avvâm'a, Rahman ve Rahim olan el-Hâkim adına bir fetva teslim edince, kadı ve camide bulunan halk galeyana gelerek Ahram'ın adamlarını öldürdüler. Ahram da birkaç gün sonra atının üzerinde iken, Kerh'li bir sünnî tarafından attan indirilip öldürülünceye kadar dövüldü. el-Hâkim de bu zatı yakalatıp derhal öldürttü. Bu arada halife ve yakınlarına karşı çıkan halk, galeyana gelerek Ahram'ın Kahire'deki evini yağma ettiler.⁵⁶

Hamza'nın en güçlü ve cesaretli dâîlerinden biri de, Muhammed b. İsmail ed-Derezî (veya Neştekin ed-Derezî) idi. Mezhebe ismini verecek kadar etkili ve fakat günümüzdeki mezhep mensupları tarafından mürted sayılan bu dâî, büyük bir ihtimalle 407/1016 yılında Mısır'a geldi. Bâtıniyye'ye mensup ve tenâsühe inanan bir kimse idi. Mezhebe hakim olma konusunda Hamza'ya rakib olan, kendisine Rehberlerinin Efendisi (Seyyidul-Hâdîn) ünvanını veren bu zat, büyük bir ihtimalle, Mısır'a gelmeden önce Hamza ile davetin planlarını tesbit etmişti.⁵⁷ Fakat daha sonra Hamza'nın yerine kendisinin imam olması ve onun mensuplarının kendine intisabı için büyük çabalar sarfetti. Hamza, Risaletul-Gâye ve'n-Nasîha'da, ed-Derezî'nin önceleri kendisini iman kılıcı manasına gelen Seyful-imân diye isimlendirdiğini, bu sebeple ona imanın kılıca muhtaç olmadığını bildirdiğini, fakat ikazlarına kulak asmadığını, daha sonra Rehberlerinin Efendisi diye anıldığını, kendisinin imamından daha hayırlı olduğunu iddia ettiğini, bu yüzden de şirke düştüğünü belirtmektedir.⁵⁸ ed-Derezî faaliyetlerine devam ederek, İsmâiliyye'nin baş dâîsi Hatkin ve diğer ileri gelen kimselere mezhebi yaymak için risaleler göndererek kendisine tabi olmalarını istedi. İsmaililer ve Sünnîler bu durumdan rahatsız olarak, onu halifeye şikayet ettiler. el-Hâkim şartların zorlaması netice-

54 A.M. el-Hatib, a.e., s. 209.

55 İbn Tağriberdî, a.e., II, 598.

56 Bk. İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, Şezeratu'z-zeheb fi Ahbari men zeheb, Beyrut tsz., III, 194-95; H. İbrahim Hasan, a.e., s. 357-58.

57 M.K. Hüseyin, a.e., s. 79.

sinde, onunla bir ilgisi bulunmadığını söylemeye mecbur kalmasına rağmen, hareket onun adıyla şöhret kazandı. 409 yılının bitiminden bir gün önce ed-Derezî'nin mensupları, Kahire'de Sünnîler'le kavga ettiler. Kavga esnasında Rîdan Mescidi'nde bulunan Hamza onlara yardım etmeyi reddedince, ed-Derezî ve tâbileri onları kuşattılar, fakat el-Hâkim sarayının balkonundan görününce dağıldılar. Ertesi gün 1 Muharrem 410/9 Mayıs 1019 da ed-Derezî öldürüldü.⁵⁹ Bu arada bazı kaynaklarda belirtilen, ed-Derezî'nin el-Hâkim'in yardımıyla Bilâdu's-Şam'a kaçtığı, orada mezhebi yaymak için faaliyetlerini sürdürdüğü ve 411/1020'de öldüğü⁶⁰ tarzındaki rivayetler, Dürzîler'ce kabul edilmemektedir.

Hamza b. Ali, Mısır ahalisinin aleyhindeki kıyamından sonra 409/1018 yılında inzivaya çekildi. Bu seneye gizlenme ve gaybet senesi adı verilmektedir.⁶¹ Bütün bunlarla birlikte Hamza b. Ali, davetin ilan yılı olan 408/1017 ve gaybete girdiği seneden sonraki iki yıl içinde faaliyetlerini açıkça sürdürdü. el-Hâkim'in öldürülmesi ile (411/1021) tekrar gaybete girdi.⁶² ez-Zâhir ünvanıyla halife olan Ali b. el-Hâkim, adaletli, asker komutan ve idarecilerle iyi ilişkiler kuran ve babasının hareketlerini katilen tasvib etmeyen bir kimse idi. Dürzî yazmalarında "La'netullah" diye anılan bu halife, el-Hâkim'in taraftarlarını sıkı bir şekilde takip ettirerek, şiddetle cezalandırmaya başladı. Dedelerinin uluhiyet iddialarını reddederek, böyle bir inanca saplananların kılıçla karşılık göreceklarını ilân edince,⁶³ Dürzîler Mısır'ı terkederek kendileri için daha emin bir yer olan Lübnan'daki Vadi't-Teym'e (Şûf) kaçtılar.⁶⁴ Bu arada Hamza da büyük ihtimalle yeni halifenin hareket tarzından korktuğu için, belirtilen yere kaçmaya mecbur kaldı. Orada mensupları çoğaldı, kendisi setr halinde bulunduğu için, taraflarının işlerini el-Muktena Bahaüddin'e havale etti. Yahut Dürzîler'in çoğunluğuna göre, Mısır'da sadece el-Muktenâ Bahaüddin'in bildiği bir yerde gaybete girdi.⁶⁵ Hamza kendi yazdığı el İ'zâr ve'l-İnzâr risalesinde, mabudun gaib olması dolayısıyla kendisinin de gaybete girmesinin gerekli olduğunu, bu yüzden gözden kaybolduğunu belirtir.⁶⁶ Bütün bunlarla birlikte, el-Hâkim'in ölümünden sonra, Hamza'nın

58 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 468-69.

59 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 103-104.

60 Bk. İbn Tağriberdi, a.e., IV, 184.

61 A. en-Neccâr, a.e., s. 115; M.A. el-Hatib, a.e., s. 263.

62 S.N. Makarem, The Druze Faith, s. 24-25; M.G.S. Hadgson, "Duruz", EI² (İng.), II, 632.

63 Bk. İbn Tağriberdi, a.e., IV, 248; N.M. Abu İzzeddin, s. 106.

64 Bk. a. Bedevî, a.e., II, 627.

65 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 106.

66 Bk. De Sacy, I, rr., s. 478; M.A. el-Hâtib, a.e., s. 215.

akıbeti tamamen meçhul olup bu konuda ileri sürülen bilgiler kesin değildir. Dürzî kutsal risaleleri içinde Hamza'nın 411/1021 tarihinden sonra yazılmış hiçbir risalesi bulunmadığı görülmektedir.

b- Dinî Şahsiyeti:

Tarihî şahsiyeti yukarıda belirttiğimiz gibi olan Hamza b. Ali, Dürzîlik'te el-Hâkim'den sonra gelen en önemli unsur olan Emr'dir. Hamza din lisanında el-Aklü'l-Küllî, et-Tariku'l Müstakim, Kâimu'l-Hak, İmamuz-Zaman, en-Nebiyu'l-Kerim İletu'l-İlel ve Hadi'l-Müstecib'in gibi isimlerle anılmaktadır.⁶⁷ Hamza muhtelif devrelerde, çeşitli zuhurlar göstermiştir. Adem devrinde Şantil, Nuh devrinde Pisagor, İbrâhim zamanında Dâvud, Musa devrinde Şuayb, İsa zamanında, İncil'in gerçek sahibi Mesih, Muhammed devrinde Selman el-Fârisî ve nihayet el-Hâkim zamanında Hamza b. Ali olarak görünmüştür.⁶⁸ O, Allah'a giden yol, Allah'ın arşını taşıyan meleklerin yaratıcısı, Allah ile insan arasındaki aracıdır. Hamza tarih boyunca ve günümüzde mensuplarınca daima hürmetle anılmıştır. Tâli rütbesi verilen Muktenâ Bahauddin, onu efendisi kendisini de kul olarak vasıflandırdıktan sonra, yazışmalardaki isâbetin Kâimu'z-zaman'dan, hataların ise kendinden olduğunu belirtir.⁶⁹ Günümüzde de Dürzîler aynı inancı devam ettirmekte ve Hamza'ya büyük bir saygı duymaktadırlar.⁷⁰

3- HUDUDU BİLMEK:

Arap dilinde had kelimesinin çoğulu olan hudûd, Dürzîler'e göre, el-Hâkim veya Hamza tarafından görevlendirilen, İslâm'daki peygamberler derecesinde bulunan, dinî bakımdan salâhiyetli ve muayyen görevleri yüklenen kimselerdir. Bazan vezirler diye de anılan yüksek dereceli hududdan başka dâî, mezûn, mükâsir gibi, aşağı dereceli hudud da bulunmaktadır.⁷¹ Hamza b. Ali, İsmâiliyye'den hudud prensibini alarak, ruhanî ve cismanî kısımlara ayırmayı terkedip, her ikisini de birbirinin aynı kabul etmiştir. el-Hâkim'in son devresinde, nurundan kendisini (el-Aklü'l-Küllî) yarattığını belirleyerek hududun mertebelerini, İsmâiliyye'ye mu-

67 M.A. el-Hatib, a.e., s. 209.

68 Abdullah en-Neccâr, a.e., s. 123.

69 Bk. Bahauddin, Risaletu'l-Muvâcehe, De Sacy, a.e., s. rr., 505.

70 Bk. S.N. Mekarim, Advâ, s. 72-73; Hamza hakkında geniş bilgi için bk. De Sacy, a.e., II, 101-227.

71 Aşağı dereceli hudud hakkında geniş bilgi için bk. De Sacy, a.e., II, 384-407.

halif bir tarzda tesbit etmiştir.⁷² Dinin esaslarından olduğu için hududu bilmemek tevhid davetini bilmemektir. Bundan dolayı her dürzînin, yaratılan en şerefli varlıklar olan hududu bilip iman etmesi, en önemli farzlar dandır. Hudud sayılan kimseler, evlenmek, çocuk sahibi olmak ve her türlü günah ve hatalardan münezze ve masumdurlar.⁷³ Hamza, et-Tahzir ve't-Tenbih isimli risalesinde hududun isim, sıfat, rütbe ve makamlarının bilinmesinin gereği üzerinde durarak, onları ilâhi hikmet kapıları ve rahmet anahtarları olarak tavsif etmektedir.⁷⁴ Bu hudud her asırda birbirine zıt, muhtelif isim ve suretlerde zuhur ederler. Meselâ Mabud, Zekerıyya şeklinde zuhur edince, Hamza Karun, İsmail et-Temimî de Ebû Said el-Malatî şeklinde zuhur etmiştir.⁷⁵ Hz. Muhammed devrinde Hamza, Selman-ı Fârisî şeklinde görününce, diğer dört hudud da, sahabeden Mikdâd b. Esved, Ebû Zerr el-Gıfârî, Ammar b. Yâsir ve Necâşî şeklinde zuhur ettiler.⁷⁶ Hudud arasında Hamza'nın çok farklı bir yeri olması dolayısıyla, biz onu müstakil ikinci esas olarak ele aldık. Burada Hamza tarafından derecelendirilen dört hududu ve özelliklerini göreceğiz.

a) en-Nefsu'l-Küllıye:

İbrahim b. Muhammed b. Hamid et-Temimî, Zûmassa, Meşie, İdrisu Zemanîh, Uhnûhu evânih, Hermesu'l-Heramise, el-Huccetu's-Safıyyetu'r-Radıyye, eş-Şeyhu'l-Mücteba ve daha çok en-Nefsu'l-Küllıye diye bilinen bu hudud, ilmını Hamza b. Ali'den⁷⁷ almaktadır. el-Akl'ın, Hâlik'a nisbeti ne ise, en-Nefsu'l-Küllıyye'nin de, el-Akl'a nisbeti öyledir. en-Nefs, el-Akl'dan feyzan eden mütemmim cüzdür. Hamza b. Ali herhangi bir hududu görevlendirdiği zaman, ona tayin belgesi demek olan bir "Mersumüt'-taklid" gönderirdi. et-Temimî'ye gönderilen mersûma, Sicillü'l-Müctebâ adı verilmektedir. Bu sicilde Hamza çeşitli iltifatlardan sonra, et-Temimî'ye Mevlâna el-Hâkim'in nuru ile baktığını, onu diğer dâiler üzerine kendi halifesi olarak tayin ettiğini, istemediği dâiyi azil yetkisine sahip bulunduğunu belirtir.⁷⁸ et-Temimî, Hamza'nın en yakın yardımcılardan birisi olduğu için, ona hitaben yazdığı risalelerde enişte yahut dâmâd diye hitap ederdi. Bu ifade Dürzîler'in hudud hakkındaki inançla-

72 M.K. Hüseyin, a.e., s. 110.

73 Bk. er-Risaletu'l-Mevsûme bi's-Şem'a, De Sacy, a.e., I, rr., s. 480.

74 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 478.

75 Bk. M.K. Hüseyin, a.e., s. 114.

76 Bk. Kerim Sabit, a.e., s. 36; M.A. el-Hatib, a.e., s. 258.

77 E.M. Talî, a.e., s. 94.

78 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 474.

rına aykırı olduğu için, mecâzen kullanılmıştır.⁷⁹ Dürzî kutsal risaleleri arasında et-Temimî'ye nisbet edilen beş risâle vardır. et-Temîmî, el-Hâkim'in ölümünden sonra kutsal risâlelerde zikredilmemesine rağmen 427/1036 yılında ölümüne kadar, Hamza ve diğer dâîlerle birlikte gizlendiği tahmin edilmektedir.⁸⁰

b) el-Kelime:

Ebû Abdullah Muhammed b. Velid el-Kureşî, Sefiru'l-Kudreh, Fahu'l-Muvahhidin, Beşiru'l-Mü'minîn, İmâdu'l-Müstecibîn, eş-Şeyhu'r-Radî diye de anılan bu zat, Murtaza isimli bir görevlinin ölümü üzerine, Hamza tarafından Taklidu'r-Radî⁸¹ isimli mersumla tayin edilmiştir. Hamza bu mersumda ona, Şeyh Murtaza'nın bütün ilimlerini teslim aldığını, tevhidle ilgili bütün kitaplarını kendisine vereceğini, kendisini bütün dâî, mezûn, nakib, mükâsir, müstecip ve muvahhidlerden önde gelen el-Kelime makamına tayin ettiğini belirtmiştir. Fakat el-Hâkim'in ölümünden sonra Muhammed b. Vehb'den tayin ötesinde hiçbir haber günümüze ulaşmamıştır.⁸²

c) es-Sabık:

Ebu'l-Hayr Selâme b. Abdülvehhab es-Sâmirî. el-Cenahu'l-Eymen, Nizâmü'l-Müstecibîn, Azmu'l-Muvahhidin gibi adlarla anılan bu zatın, tayin mersumu elde mevcut olan Dürzî risâlelerinde bulunmamakta, fakat zamanımıza kadar intikal etmemiş bir mersumla tayin edildiği zannedilmektedir.⁸³

d) et-Tâli:

Bahauddin Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed es-Semûkî. el-Cenâbu'l-Eyser, Lisanu'l-Mü'minîn, Senedu'l-Muvahhidin, Ma'denu'l-Ulûm, Ellezi yekûmu bi ef'âli's-sahîhati'l-ma'lûme, en-Nâsıh likâffeti'l-halk ecmain ve ed-Dayf

79 Mustafa Galib, a.e., s. 251.

80 A. en-Neccâr, a.e., s. 140; M.A. el-Hatib, a.e., s. 269; et-Temimî hakkında geniş bilgi için bk. De Sacy, a.e., II, 227-59.

81 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 474.

82 Muhammed b. Vehb hakkında geniş bilgi için bk. De Sacy, a.e., II, 259-89.

83 A. en-Neccâr, a.e., s. 141, Geniş bilgi için bk. De Sacy, a.e., II, 289-97.

gibi ünvanlarla da anılan bu zat,⁸⁴ mezhebin sözcüsü ve Dürziliğe muhalif görüşleri reddetmek için yazılmış çok sayıda risâlenin müellifidir. Bahaüddin, risâlelerini büyük bir vukufle yazmıştır. Özellikle Hristiyanlık'la ilgili risalesinde Yeni Ahid ve Hristiyan ibadetleri konusunda alışılmamışın dışında bir aşinalık göstermesinden dolayı, bazı araştırmacılar onun hristiyan olabileceği ihtimalini ileri sürmektedirler.⁸⁵ Bahaüddin Hamza'dan sonra, mezhebin devam ettirilmesinde en çok hizmeti geçen hudud olarak tanınmaktadır. el-Cenâhu'l-Eyser yani mezhep sözcüsü olması sebebiyle devrindeki birçok hükümdar ve devlet ileri gelenlerine, mezhebi benimsetmek için mektuplar yazdı. Daveti yürütürken içte birtakım bölünme, dıştan da düşmanlıklarla karşılaştı. Tayin ettiği bazı dailerin, davetin öğretisi ve ahlâkî standartlarından uzaklaşmaları dolayısıyla onlarla mücadele etti. Meselâ Şam'a dâif olarak tayin edilen Sükeyn isimli şahıs, el-Hâkim'e çok benzemesinden ötürü, 434/1042 yılında, kendisinin el-Hâkim olduğunu ve ric'at ettiğini belirterek, Kahire'de birçok menfi olayların ortaya çıkmasına sebep oldu.⁸⁶ Bahaüddin yazdığı risâlelerle, bunları önce ikaz etti, daha sonra bütün dailerle ilgisini kestiğini ilân etti. Bu arada mensuplarını fırsatçılara karşı uyardı. Müteakiben onyediyıllık faaliyetinin sonunda 434/1042 yılında Menşûru'l-Gaybe adını taşıyan yüzonbirinci risâleyi⁸⁷ neşrederek, selefleri gibi o da gaybete girdi. Bu andan itibaren Dürzilik, Hamza ve diğer hududun ortaya koyduğu prensiplerden başkasını bünyesine almayan, dinlerine girecek kimseleri kabul etmeyen, dinden çıkmak isteyenlere de müsamaha göstermeyen, tam anlamıyla kapalı bir mezhep haline inkılap etti.⁸⁸

Bu son hududa bağlı olan el-Cidd diye anılan Eyyûb b. Ali, el-Feth ismini alan Rifâa b. Abdülvâris ve el-Hayal denilen Muhsin b. Ali aşağı dereceli hududdur.⁸⁹ Kezâ yukarıda zikredilen en-Nefs'in ondokuz dâifisi, el-Kelime'nin oniki hüccet ve yedi dâifisi, sağ ve sol cenahın onikişer hücceti, dâif mutlakın bir mezun ve iki mükasiri olduğu, hepsinin sayısının yetmişe ulaştığı belirtilmektedir.⁹⁰

Dürziler'e göre Hamza ile birlikte dört hududun kendine has renkleri vardır. Yeşil Hamza'ya, kırmızı et-Temîmî'ye, sarı el-Kureşî'ye, mavi

84 A. Bedevi, a.e., II, 603. Tayini konusunda bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 474-75.

85 Bk. P.K. Hitti, a.e., s. 35; Risâletu'n-Nasârâ, P.K. Hitti, a.e., s. 68-70.

86 İbnu'l-Esir, a.e., IX, 513.

87 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 514-17.

88 Bahaüddin hakkında geniş bilgi için bk. De Sacy, a.e., II, 297-384.

89 M.K. Hüseyin, a.e., s. 114.

90 A. Bedevi, a.e., II, s. 511.

es-Sâmirî'ye, beyaz ise Bahauddin'e mahsus renktir. Fransızlar Lübnan'da Cebel-i Dürüz'a müstakil emirlik hakkı verince, cebelde bu beş renkten mürekkep bayraklar, resmî merkezlerde görülmeye başladı. Bu beş renkli bayrağı günümüzde Beyrut Dürzî Merkezinde (Beytu't-Taife-ti'd-Dürziyye) görmek mümkündür.⁹¹

4. YEDİ ESASI (VESÂYÂ, HİSAL) BİLMEK:

Dürzîliğin hem inanç hem de ahlâkî yönü ile ilgili olan yedi vasiyet yahut haslet, mezhepte dördüncü farz olarak bilinir. Dürzilere göre Hamza b. Ali tenzil ve te'vil ehlinin yani Ehlü's-sünne ile Şîa'dan İsnaaşeriyye, İsmailiyye ve Karamita'nın gerekli gördüğü, şهادeteyn, namaz, zekât, oruç, hac, cihad ve velâyet gibi esasları, el-Kitabu'l-Ma'ruf bi'n-Nakd'l-Hafi⁹² adlı risâlesinde iptal etmiştir. Hamza bu esasları iptal ederken, el-Hâkim bi-Emrillah'ın fiil ve davranışlarından ilham almıştır. Ona göre el-Hâkim, Cuma namazı dahil, uzun müddet namaz kılmamış, cenaze ve bayram namazlarına iştirak etmemiş, 400/1009-1010 yılında zekâtı kaldırmış, oruç için belirlenen vakit olan Ramazan ayında oruç tutmayı ve Kâbe'nin Rabbi sıfatıyla da haccı ibtal etmiştir. Cihad'ın zâhir ve batınına ilga etmiş ve te'vil ehli olan Batıniyye yahut İsmailiyye'nin özellikle Ali b. Ebî Talib ve nesline tahsis ederek yanlış uyguladıkları velâyeti, sadece kendisine tahsis etmiştir.⁹³

Yukarıda ibtal edildikleri bildirilen İslâmî esasların yerine konulan yedi esas şunlardır:

a) Doğru sözlülük (Sıdku'l-lisan): Namaza karşılık olmak üzere konulan bu esasa göre, bir dürzî, dindaşı için doğru sözlü olmak zorundadır. Diğer din mensupları için, katil suçu bile olsa doğruluk prensibinin uygulanması gerekmez. Bahauddin'in ifadesine göre, zalim, kör ve cahil olan diğer din mensuplarına karşı, Dürzîlerin doğruyu söylemeleri gerekmediği belirtilmektedir.⁹⁴ Dürzîler sıdk kelimesini ve bütün müştaklarını sâd harfi yerine sîn ile yazarlar. Zira onlara göre sîn altmış, dâl dört, kâf yüz değerli olup toplamı yüzaltmışdört eder. Bu rakam hudûd ve dailerin

91 M.A., el-Hatib, a.e., s. 272.

92 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 467.

93 Bk. A. Bedevî, a.e., II, 707-729.

94 Bk. Risaletu'l-cûz'i'l-evvel mine's-seb'ati eczâ, bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 485.

sayısını belirtir. Dâilerin doksandokuz adedi imama aittir. Allah'ın doksandokuz ismi olduğu ve bunları sayanların cennete gireceği anlamındaki hadiste belirtilen mana, imamın doksandokuz dâisini tanıyan kimse, davetin hakikatine ulaşır, demektir.⁹⁵ el-Cenâhu'l-Eymen ve el-Cenâhu'l-Eyser'e bağlı olan altmış dâî, dört hudud ve Kaimu'z-Zaman Hamza bu sayıya eklendiğinde zaman yüzaltmışdört sayısı elde edilecektir.⁹⁶

b) Din kardeşlerini korumak (Hıfz ve sıyanetu'l-ihvan): Zekâtın yerine konulan bu kural, insânî kardeşliğe değil, mezhep kardeşliğine yöneliktir.

c) Var olmayana ve bühtâna ibadetten vazgeçmek (Terku ibâdeti'l-adem ve'l-bühtân): Oruca karşılık konulan bu kurala göre, el-Hâkim'den önceki ibâdetler, mevcut olmayan şeye yani ademe ibadet sayıldığı için, bunların hiçbir değeri yoktur. O halde değeri olmayan ve yok sayılanın bırakılıp el-Hâkim'e ibâdet kelimesi gerekir.

d) İblisler ve azgınlardan uzaklaşmak (et-Teberrî mine'l-ebâlise ve't-tuğyan): Hacca karşı konulan bu kurala göre kaçınılacak ve uyulmayacak kimselerden maksat, geçmiş peygamberlerdir. Dürziler prensip itibariyle bütün peygamberlere muhaliftirler. Çünkü onlar el-Hâkim'i bırakıp, insanları katiyen zuhur etmeyen bir ilâha çağırışlardır. Bu sebeple bütün nebi ve resulleri, mevcut olmayan ilâhın birliğine çağırarak, mevcut olanlardan yüz çevirmek ve cehaletle itham etmişlerdir.⁹⁷ Bu yüzden Hamza bütün peygamberlerle özellikle şeriat sahibi, Adem, Nuh, Musa, İsa ve Muhammed (a.s.) ile savaşmayı, onların bozulmuş akide, şeriat ve dinlerinden uzaklaşmayı zarurî sayar. İsmailiyye'de görülen natık ve esas yani peygamber ve varisi, onlara göre İblis ve şeytandır. İblis Âdem'in cisminde zuhur etmiş, daha sonra sırasıyla Nûh, İbrâhim, Musa, İsa, Muhammed, Saîd ve Ubeydullah el-Mehdî'ye intikal etmiştir. Şeytan ise önce Âdem'in oğlu Şit'in cesedinde zuhur ederek sonra sırasıyla Sâm, İsmail, Yûşâ b. Nûn, Hârûn, Şem'ûn, Ali b. Ebî Talib ve Meymûn el-Kaddah'a intikal etmiştir.⁹⁸ Âdem şecere itibariyle, beşerin dedesi, topraktan yaratı-

95 Bk. Taklidu'l-Muktena, De Sacy, I, rr., s. 474.

96 M.A. el-Hatib, a.e., 277.

97 Muhammed Kürd Ali, Hitatu's-Şâm, Beyrut, 1969, II, 264.

98 M.A. Hatib, a.e., s. 302.

lan ve Allah'ın halifesi olan Âdem değil, Maniheizm'deki kadim ve orijinal insan veya Yahudi Kabalizmi'ndeki Adam Kadmon olarak kabul edilmektedir.⁹⁹ Hz. Muhammed için el-İsrailiyye risâlesinde vahyi tebliğ etmediği, zalim ve azgın bir kimse olduğu¹⁰⁰ ifade edilirse de, günümüz Dürzîler'i daha mülâyim bir yol takip ederek, Hz. Muhammed'in dinlerinde sadece risalet vasıtası olmak gibi sınırlı bir yeri bulunduğunu¹⁰¹ yahut onu Allah'ın elçisi olarak kabul ettiklerini¹⁰² belirtmektedirler.

e) el-Hâkim bi-Emrillâh'ı her zaman ve her devirde tek ilâh olarak tanımak (Tevhidu'l-Hakim fi külli asr ve zamân): Şehâdeteyne karşı konulan bu kural gizlilik esasına riayet maksadıyla, başka din mensuplarının yanında lisânen terkedilip, kalben uygulanabilir. Zor durumlarda el-Hâkim'in uluhiyeti dille inkâr edilebildiği gibi, Hamza b. Ali'ye de, lisânen küfür ve lânet caizdir.¹⁰³

f) el-Hâkim'in hüküm ve fiiline rıza göstermek (er-Ridâ'an külli mâ yef'alüh): Cihâda karşı konulan bu kurala göre el-Hâkim'in yukarıda belirttiğimiz her türlü fiiline razı olmak, o fiillerin mutlaka bir hikmete göre işlendiğine inanmak gerekir.

g) Kolaylık ve zorlukta el-Hâkim'in hükmüne boyun eğmek (Teslimu'n-nefs ileyh fi's-serrâi ve'd-dârrâ): Şia'daki velâyetin yerine konulan bu kural, Hamza b. Ali'ye göre bütün öğretilenlerin gayesini teşkil etmektedir.¹⁰⁴

99 Bk. P.K. Hitti, a.e., s. 37, 39; Mihail Şerûbim, a.e., s. 12.

100 Bk. De Sacy, I, rr., s. 498; el-Hatib, a.e., s. 303.

101 K. Canbolat, Mülakat, eş-Şek'a, a.e., s. 272.

102 Şeyhu akli'd-Dürüz Muhammed Ebû Şakra, Mülakât, eş-Şek'a, a.e., s. 273.

103 Bk. Menşûru'l-Gaybe, De Sacy, I, rr., s. 514-17; M.A. Hatib, a.e., s. 297.

104 Bk. N.M. Abu-Izzeddin, a.e., s. 126.

II. DÜRZÎ KUTSAL RİSÂLELERİ, AHLÂKÎ ve MEDENÎ SİSTEMİ

Dürzîlik'te ahlâkî ve medenî sistemin dayandığı esaslar, Kutsal metinler olması dolayısıyla, bu bölümde öncelikle dinî metinleri daha sonra da, son asırlarda batıdan çok etkilenmiş olan ahlâkî ve medenî sistemlerini göreceğiz.

1- Dürzî Kutsal Risâleleri:

Dürzîler'in Kutsal risâleleri¹⁰⁵ dört yahut altı kitaba taksim edilmiş Resâilu'l-Hikme veya el-Hikmetu'ş-Şerîfe denilen yûzonbir risâleden meydana gelir. En erken tarihlisi Safer 408/Temmuz 1017 olan bu risâleler henüz tam ve kesin sayıya ulaşmamış olup, sadece bir devrede toplanmış risâleler mecmuası durumundadır. Risâlelerin sayısı şimdilik yûzonbirdir.¹⁰⁶ Coğu, Dürzîler'in yaşadıkları bölgelerdeki baskıların neticesi, didaktik ve polemik mahiyetle yazılmış bu risâleler, daha önce belirttiğimiz gibi özellikle 1831-1838 yılları arasında İbrahim Paşa'nın Suriye'yi istilâsı ve 1860 yılında Lübnan'daki iç savaş sonunda, konu ile ilgilenen âlimlerin eline geçmiştir. Ele geçirilen ilk yazma, daha önce Suriye'li bir doktor tarafından 1700'de XIV. Louis'ye hediye edilmiş olup halen Bibliothèque Nationale'de bulunmaktadır. Bu risâleler, yazı ve gramer itibarıyla Kur'an dilinden çok uzak olup birbirine zıt ve müphem pasajlar, şifreli ibâreler muğlak kelimeler ihtiva etmektedir.¹⁰⁷ Batıda Arap ilimlerinin kurucusu sayılan Silvestre de Sacy, iki büyük cild tutan Expose de la Religion des Druzes adlı eserinde bu risâlelerin meallerini, yazılış tarihlerini ve özelliklerini ortaya koymaktadır.¹⁰⁸

Dört kitapta toplanan yûzonbir risâle birinci kitaptan başlayarak sırasıyla, 14, 26, 28, 43 risâle ihtiva etmektedir.¹⁰⁹ Buna mukabil altı kitap-

105 Bk. A. Bedevî, a.e., II, 514-15.

106 Bk. N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 108.

107 Bk. Philip K. Hitti, a.e., s. 25.

108 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 454-518; P.K. Hitti, Kitabını neşrettiği 1928 yılında, aradan doksan yıl geçtiği halde, De Sacy'nin eserinin aşamadığı, birçok orijinal yazmalara ışık tuttuğu, fırkanın dâhilî tefsirini mükemmel bir şekilde belirttiğini, fakat sistemi inceleyerek etkilendiği dış tesirler konusunda yetersiz kaldığını ifade etmektedir. I. Goldziher'in, Dürzîliğe, Sünnîlik ve Şîa'dan giren hususların analizinin yapılmasına dikkat çektiğini belirten yazar, kendi zamanında, Dürzîler arasında bunu yapabilecek kimsenin bulunmadığını da belirtiyor. Bk. P.K. Hitti, a.e., s. 25-6.

109 Bk. De Sacy, a.e., I, rr., s. 454-518; Risâleler ve buldukları kütüphaneler konusunda bk. A. Bedevî, a.e., II, 519-56.

tan teşekkül eden risale mecmuaları sırasıyla 14, 26, 15, 13, 7 ve 36 risâleden meydana gelmektedir. Dörtlü ve altılı taksimde, risâle sayısı değişmemektedir. Altı kitaplı düzenlemede ilk dört risâle el-Hâkim'e atfedilirken, otuz risâlenin yazarı Hamza b. Ali'dir. Son beş risâle Muhammed et-Temîmî'ye aittir. Otuzikinci risâlenin müellifi kesin olarak belli değildir. Üç dört beş ve altıncı kitapta bulunan risâleler, Hamza'nın çekilişini takiben davet görevini üstlenmiş olan beşinci büyük hudud, el-Muktenâ Bahauddin'e ait olup, Dürzilik hareketinin propagandası için muhtelif vesilelerle yazılmıştır. Risâleler sadece bu koleksiyondan ibaret değildir.¹¹⁰ Bir şifâhi rivayete göre kutsal metinler yirmidört kitap hacminde iken zamanla birçok risâleler kaybolmuş bulunmaktadır.¹¹¹ Elde mevcut olan 111 risâlenin en eskisi yukarıda belirtildiği gibi Safer 408/Temmuz 1017, tarihinde Hamza tarafından yazılmış, en sonuncusu ise Bahauddin tarafından 434/1042 tarihlerinde yazılan 109 ve 110. risâlelerdir. Son zamanlarda bulunan bir kutsal metin de, el-Mushafu'l-Münferid bizâtiht adlı yazmadır. Kaybolmuş kitaplardan biri olan bu eserin, el-Hâkim tarafından, Sind'deki mensuplarına yazıldığı tahmin edilmektedir.¹¹² Dürzîler'e göre, kutsal risâlelerde hile ve tahrif mevcut değildir. Tahrif etmek isteyenlere dâîler manî olmuşlar, gerektiğinde ed-Derezî ve Sükeyn olaylarında görüldüğü gibi cezalandırmışlardır.¹¹³

2- Dürzî Ahlâkî Sistemi:

Dürzî ahlâkî sisteminde, yedi esastan birincisi olarak görülen doğru sözlülük, bütün faziletleri içinde bulunduran tevhid ile eşdeğerde olup, yalancılık müşriklik sayılır. Muvahhidler kardeş ve bacı kabul edildiği için, karşılıklı yardımlaşma gereklidir. Zengin fakire yardım etmelidir. Mâlî gücü kendine kâfi olan bir kimsenin, bir başka dindaşından yardım istemesi de yasaklanmıştır. Din mensupları özellikle, hastalık, sıkıntı ve felâket anlarında, birbirini ziyaret etmeye teşvik edilmişlerdir. Her iyi amel, sadaka olarak kabul edilmek suretiyle, sadaka umumîleştirilmiştir.¹¹⁴ Bir Dürzînin bir başka dindaşını koruması dini bir görevdir. Toplum tehlikede olduğu zaman hepsinin toplanıp kendilerini savunmaları gereklidir. Karşılıklı yardım sadece maddî konulara münhasır olma-

110 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 108-9.

111 N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 109.

112 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 108.

113 N.M. Abu İzzeddin, Adva, s. 113.

114 Butrus el-Bustani, Dürzî, Dairetu'l-Maarif, Tahran tsz., VII, 676; N.M. Abu İzzeddin, a.e., 123.

yıp, manevî rehberlikte ve dinî bilgileri öğretme konusunda da geçerlidir. Bundan dolayı Dürzî kutsal metinlerini öğretmek büyük bir sadaka sayılmış ve bu konuda ücret alınması yasaklanmıştır. Öğrencisinin manevî babası olması hasebiyle dinî rehber ve öğreticiye, samimi olarak hürmet gerekli sayılmıştır. Keza Hamza, dâî Şeyh er-Rıza'ya, müminlere dinlerini öğretirken, müşfik bir baba ve efendice davranan bir kimse olmasını tavsiye etmiştir.¹¹⁵ Tefecilik iğrenç bir olay olarak kabul edilirken, özellikle yiyecek maddeleri karaborsacılığı yapmak da, büyük bir ahlâkî suç olarak değerlendirilmektedir. Diğer ahlâkî görevler arasında en önemlilerinden biri iffettir,¹¹⁶ onlara göre tevhid dini, mensuplarını ahlâklı iffetli ve namuslu olmaya yöneltir. Sile-i rahimde bulunmak, misafire ikram, söz söyleme ve oturup kalkmada edep, iktisada uymak, ahlâkî bakımdan uygulanması istenen hususlardır.¹¹⁷ Gözü yukarıda olmamak, kanaatkâr davranmak, sağlık hususunda dikkat ve itina göstermek, kâtil, hırsız, soyguncu ve diğer ahlâksız kimseleri toplumda barındırmamak, hayvanî şehvetlerden ve fenalıklardan kaçınmak en önemli ahlâkî vazifelerden sayılmaktadır. Bu tip günahları işleyenlerin tevbe ederek asrın imâmına müracat etmeleri gereklidir.¹¹⁸ Davranışlarında ve inançlarında kendilerinden olmayanlara ifşaatta bulunmayan ve tehlikelerden korunmak gayesiyle takiyye uygulayan Dürzîler, 1860 yılına kadar kendilerini müslüman göstermişler ve muhtelif câmiler de inşa etmişlerdi. Bu tarihten sonra şartların değişmesi dolayısıyla takiyyeye daha az riayet etmişlerdir. Gizlilik esasına riayetleri, önce Nusayriler olmak üzere pek çok kimse tarafından, ahlâksızlıkla itham edilmelerine sebep olmuştur.¹¹⁹ Hamza bu ithamlara karşı er-Risâletu'l-Dâmîga adlı eserini yazarak suçlamaları reddetmiştir.¹²⁰ Kezâ Tudela'lı Benjamin 1165 yılında Lübnan'ı ziyareti esnasında, Dürzîler'in yakın akrabaları ile zinâ ettiklerini, senede bir gün yapılan toplantılarda birbirleriyle serbestçe cinsî ilişkide bulduklarını yazmaktadır.¹²¹ Bu tip ithamlar genellikle gizlilik içinde hareket eden mezhep mensupları için, daima iddia edilegelmiştir. Keza Perşembe akşamları, çoğu dağbaşlarındaki halvetlerde yapılan ibâdetlere kadınların katılmaları da, bu nevi ithamların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

115 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 124.

116 İ.İ. Hakkı, a.m., DİFM, sy. 3 s. 208.

117 el-Bustânî, a.m., D.M., VII, 672.

118 Bk. Risâletu't-Tenzih, De Sacy, a.e., I, rr., s. 472; İ.İ. Hakkı, a.m., DİFM, sy. 3, s. 208.

119 Bk. el-Kalkaşendî, a.e., XIII, 248-49; Ahmed el-Fevzân, Advâ ala Akidetî'd-Dürziyye, 1399/1979, s. 65-6.

120 De Sacy, a.e., I, rr., s. 471-72.

121 Bk. P.K. Hitti, a.e., s. 53.

3- Dürzilikte Medenî Sistem:

Hamza b. Ali 410/1019 yılında, Fâtımîler'in Mısır Kadî'l-Kudatı Ahmed b. Ebi'l-Avvâm'a gönderdiği er-Risâletu'l-Müneffeze ile'l-kâdî adlı risâlede, muvahhidlerin davalarına bakmamasını, bu davalara eş-Şeriatu'r-Rûhâniyye adını verdiği şeriatı göre kendisini bakacağını belirtti.¹²² Buna göre, ruhânî şeriatın ona kaynağı, Kadî en-Numan'ın Deâimu'l-İslâm adlı eseridir. el-Hâkim bi-Emrillâh da, Yemen dâisi Hârûn b. Muhammed ve Suriye dâisi Ebu'l-Fevâris Ahmed'den, görevlerini Deâim'e göre yürütmelerini istemişti. Bahaüddin, Hind risâlelerinde Deâim'e atıfta bulunarak, Kâdî en-Nu'man'ı, ölmez muvahhidlerinden biri olarak takdim eder. Rûhânî Şeriat, Deâim'den, kölelik ve taaddüd-i zevcatı ibtal etmekle ayrılmaktadır.¹²³

a) Evlenme ve Boşanma:

Kutsal metinlerde dürzî kadınlarla erkekler, kardeş kabul edilmekte, bir dürzî erkeğin, dürzî kadınla evlenmesi halinde, kadını kendisine eşit kabul etmesi, bütün mallarını onunla paylaşması emredilmektedir. Bu bakımdan Dürzilik kadın ve erkeğin eşit olduğunu, hukuki bakımdan aralarında bir farklılık bulunmadığını, kuvvetle ortaya koymaya çalışmıştır. Evlenme konusunda, genellikle Hristiyanlığın tesirinde olan Dürzilerde, 24 Şubat 1948 tarihli medeni kanunun ilk maddesine göre, evlenme yaşı kadınlarda 17, erkeklerde 18 olarak kabul edilmektedir.¹²⁴ İcâb ve kabulden ibaret olan evlilikte, mehir belirlenmemişse, kadı tarafından tesbit edilir. Birden fazla kadınla evlenmek kesin olarak yasaktır. Bu bakımdan bir kimse karısı üzerine bir başka kadınla evlenirse, ikinci evliliği batıl sayılır.¹²⁵ Evlenme sadece cemaat içinde olur. Kadın veya erkeğin dürzî toplumu dışından bir kimse ile evlenmesi kesin olarak yasaklanmıştır.¹²⁶ Müt'a nikâhı ve câriye edinmek de yasaklanmış bulunmaktadır.¹²⁷ Boşanma konusunda ric'î ve bâin talak ayırımı yapılmaz, onlara göre boşanma bir defadır. Boşanılan kadınla tekrar evlenme durumu yoktur.¹²⁸ Dürzî toplumunda, kadının kısır olması ve erkek çocuk verememesi, en çok görülen boşanma sebepleridir. Diğer sebepler ise kadının itaat-

122 De Sacy, a.e., I, rr., s. 476; A. Bedevî, a.e., II, 600-1.

123 Necla M., Abu İzzeddin, a.e., s. 122.

124 E.M. Tali, a.e., s. 129.

125 Aharon Layish, Marriage, Divorce and Succession in the Druze Family, Leiden 1982, s. 98.

126 A. Layish, a.e., s. 108-9.

127 A. Layish, a.e., s. 105.

sizliği, zihni rahatsızlığı, cinsî soğukluk, düşmanlık, zulüm ve ihtilaf, zıddiyet ve geçimsizliktir.¹²⁹ Keza Dürzî dini hukukuna göre, erkeğin boşanma hakkı olduğu gibi kadının da boşanma hakkı vardır.¹³⁰ Ayrıca zina eden kimsenin evliliği de nihayete ermiş sayılır. Bir boşanma muamelesinde, eğer boşanmak isteyen kadınsa, durumlarını bilen kimseler, erkeğin karısına karşı vazifelerini yerine getirdiğine şehâdet ederlerse, bu takdirde koca, karısının malının yarısını almaya hak kazanır. Fakat erkek karısından ayrılmak isterse, fakat kusurlu görülürse, bu takdirde karısının malından hiç birşey talep edemez. Eğer erkek karısını hiç bir kusuru yokken boşarsa, bu takdirde karısı onun sahip olduğu malın yarısını alır. Her ne hal olursa olsun talak hoş karşılanmaz.¹³¹ İddet süresi, talak, tefrik veya vefat tarihinden itibaren dört aydır. Kadın hamile ise doğum veya ceninin düşmesi ile iddet nihayete erer. İddet esnasında nafaka kocaya racidir.¹³² Kadın, kocasının ölümünden sonra hukuken ve ahlâken en yakın akrabası olan erkek tarafından himâye edilir. Çocuklar ve mallarının idâresi, kadın kocasının ölümünden sonra tekrar evlenmemişse, ona verilir.¹³³ Lübnan'da evlilikle ilgili davalara bakan ve 25 Mayıs 1929'da kurulan mezhep mahkemeleri vardır. Bidâyet mahkemeleri bir dürzî kadından teşekkül eder ve Sünnî Şer'i mahkemelerde uygulanan usul uygulanır. Bu mahkemenin kararları iki şeyhu'l-akl veya yüksek derececi dürzî kadınlardan teşekkül eden bir heyet tarafından temyiz edilir.¹³⁴

b) Vasiyet:

Dürzîler arasında miras taksimi, Sünnî Hanefî hukuk sisteminin tatbikatına uygun cereyan etmekle birlikte, en çok görülen yazılı vasiyet uygulamasıdır. Daha çok, toprağın başkasına intikal etmemesi için uygulanan bu usul, kendilerinin dünyadan ayrılacaklarını hatırlatması bakımından da, teşvik görmektedir. Çok önem verdikleri vasiyet konusunda, herhangi bir tahdid yoktur. Bir dürzî malının hepsini veya bir kısmını, yakın veya uzak, dilediği bir kimseye vasiyet edebilir. Bu konunun önemi dikkate alınarak, Osmanlılar zamanında sadece vasiyet davaları ile ilgili-

128 P.K. Hitti, a.e., 54; el-Bustânî, a.m., DM, VII, 676-77; A. Bedevî, a.e., II, 661.

129 A. Layış, a.e., s. 138-41.

130 A. Layış, a.e., s. 220; E.M. Tali, a.e., s. 136.

131 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 228.

132 E.M. Tali, a.e., s. 137.

133 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 230; E.M. Tali, a.e., s. 140-43.

134 A. Bedevî, a.e., II, 661-62.

nen bir kadı görevlendirilmişti.¹³⁵

Diğer hukukî mükellefiyetler ve müeyyideler, yenilip içilmesi serbest veya yasak şeyler, çocukların sünnet edilmesi,¹³⁶ cenaze namazı gibi konular islâmî kurallara uygun olarak cereyan eder.¹³⁷ Ramazan bayramı gününe tesadüf eden küçük bayram ve Kurban Bayramı günü kutladıkları büyük bayram diye senede iki bayramları vardır.¹³⁸ Çoğu zaman kadın erkek çıplak ayaklarla, kilometrelerce yürüyerek bazı velilerin özellikle Cemaluddin Abdullah et-Tenûhî (ö. 884/1479)'nin Abeyh'deki mezarını ziyaret etmeleri, bir müddet güney Lübnan'da kalan herkesin dikkatini celbeder.¹³⁹ Ayrıca nişanlanan çiftler nişan merasiminden Fenikelilerden kalma birer akasya dikme adetini sürdürürler.¹⁴⁰

III. DÜRZİ TOPLUMU

el-Muktena Bahauddin'in 434/1042 yılında Menşuru'l-gaybe'yi yayınlayıp çekilmesi yahut ölümü üzerine Dürzîliğe giriş ve çıkış konusu kapanmıştır. Dürzî toplumunun ayakta kalması politikası istikametinde alınan bu tedbir, bazı nüfuzlu arap aileleri istisna olmak üzere, devamlı uygulanmıştır. Bu bakımdan dürzî toplumu misyoner teşkilatına ihtiyacı olmayan, gizli ve kapalı bir toplum olmak özelliğini, yaklaşık bin yıldır muhafaza etmiştir.¹⁴¹ Dürzî toplumunun fertleri arasında, en önde gelen ve onları bir cemaat halinde tutan, din bağıdır. Diğer sosyal, coğrafi ve aile bağları, tâli derecede olmakla birlikte, dinî bağı destekleyen unsurlar olarak görülür. Sadece kendi toplumları içinde evlenen Dürzî cemaatinin büyük bir kısmı, dışardan olan bir kimsenin kolayca geçemeyeceği dağlık bölgelerde yaşadıkları için, dıştan bir karışma olmaksızın hayat tarzlarını devam ettirmektedir. Asırlarca devam eden toprağa bağlılık ve istiklâl fikri, bu cemaatin hayat anlayışının temelini teşkil etmektedir.¹⁴² Ekseri-

135 Bu konuda bk. el-Bustânî, a.m., DM, VII, 676; N.M. Ab İzzeddin, a.e., s. 230; A. Layış, a.e., 361; S.N. Makarem, The Druze Faith, s. 113.

136 Cenaze konusunda geniş bilgi için bk. E.M. Tali', a.e., s. 154-57.

137 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 123-24.

138 el-Bustânî, a.m., DM, VII, s: 666-67; İ.İ. Hakkı, a.m., DİFM, sy. 3, s. 216.

139 Philip K. Hitti, a.e., s. 52.

140 İ.İ. Hakkı, a.m., DİFM, sy. 3, s. 216.

141 Bk. Philip K. Hitti, a.e., s. 11-12; Kemal Canbolat, Mülakat, eş-Şek'a, a.e., s. 272; E. Muhammed Tali', a.e., s. 11; M.G.S. Hodgson, Durüz, EI² (İng.), II, 633; Druze, The Illustrated Encyclopaedia of Mankind, Londra 1978, V, 525.

142 N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 221.

yeti teşkil ettikleri merkezlerde, kendilerinden olan bir emirin idaresinde, inanç, hukuk ve adaletlerini devam ettirirler. Cemaat, dini konuları bilip bilmemek konusunda, ukkal ve cühhâl diye iki ana kısma ayrılır:

1- Ukkâl ve Cühhâl:

a) Ukkâl:

Mezhebin prensiplerine sıkı sıkıya bağlı, sigara, içki ve benzeri şeylerden uzak, yiyecek ve giyecekler konusunda zühd ve takvaya uyan, doğru sözlü, şehvetlerden, haram yemekten, katl, fiske, zina, riya, hile, kin, cimrilik, dedikodu, yalan ve diğer kötülüklerden kaçınan münevver zümre ukkal (akıllılar) adını alır. Akıllıların, mahremi olmayın bir kadını yalnız kalması, üçüncü şahıs olmadığı zaman selâmina mukabele etmesi ve lüks içinde yaşaması caiz değildir.¹⁴³ Kadınlar arasında akıllılar grubuna girenler, âkılât olarak anılır. Bunlar da ukkal'ın yükümlülüklerini taşırlar. Ukkal zümresi ekseriye sarık sarar, koyu mavi cübbe ve aba giyer, sakallarını kesmezler. Eğer bu guruptaki kimseler herhangi bir makam veya göreve tayin edilmişlerse, ona uygun kıyafet giymeleri caizdir. Âkılât ise nikâb veya sâye denilen elbiseler giyerler, gözlerden biri hariç olmak üzere yüzü kapatmak yaygın adetleridir.¹⁴⁴ Bir dürzînin akıllılar arasına katılabilmesi; kırk yaştan küçük olmaması, dürzî inançlarına vakıf olup Şeyhul ak'l'dan talebde bulunması, kendisinden ahit alınıp, kabul edilmesine bağlıdır.¹⁴⁵ Halvetlerde toplanıp dini metinleri okuyan akıllılar, derecelerine göre, metinler okunduktan sonra halvetten uzaklaşırlar. Akidenin yüce sırlarını dinlemek hakkını haiz olan en yüksek dereceliler, gecenin sonuna doğru dağılırlar. Halvetlerde 1762 yılından beri gizliliği sağlamak için bu düzen, devam ettirilmektedir.¹⁴⁶ Genel olarak Dürzî cemaatinin yüzde onbeşini teşkil eden bu zümreden suç işleyen olursa, tevbe edip pişmanlığı ortaya çıkmadıkça, akıllılar meclisine alınmaz.¹⁴⁷ Ukkal içinde Ecâvid denilen yüzde iki civarında daha faziletli sayılan ve ileri gelen bir zümre vardır ki, bunlar daima zühd ve takva hayatı yaşarlar. Bu zümreden Muhammed Ebû Bilâl (ö. 1050/1640) gibi tamamen münzevi yaşayan kimseler de görülmüştür.¹⁴⁸ Akıllıların faziletlere çok düşkün

143 el-Bustânî, a.m., DM, VII, 672; Philip K. Hitti, s. 42; A. Bedevî, a.e., II, s. 658; N.M. Abu İzzeddin, a.e., s. 223.

144 el-Bustânî, a.m., DM, VII, 673.

145 el-Bustânî, a.m., DM, VII, 672; The Illustrated Encyclopaedia, V, 525.

146 Bk. M.A. el-Hatib, a.e., s. 285-86.

147 el-Bustânî, a.m., DM, VII, 676; A. Bedevî, a.e., II, 659.

olan en üst tabakası Şuyûhu'l-akl denilen kimselerdir. Bunlardan bir kısmı تنها yerlerde kurulmuş ibadet mahalleri olan halvetlerde kalırlar, diğerleri de dürzî kutsal metinlerinin istinsahı ile uğraşırlar.¹⁴⁹ Ağır ve beyaz bir sarık giyen ve Dürzî toplumundan büyük itibar gören Şuyuhu'l-akl veya Şuyuhu'l-asr, dini emirlerin yerine getirilip getirilmediğini kontrol etmek, vaazlar vermek ve çocukların yetişmesini sağlamak gibi görevleri yerine getirirler, dünya işleri ve siyasetle ilgilenmezler.¹⁵⁰ Ayrıca muhtelif halvetlerin işlerini yürüten, vakıfları ile ilgilenen Şuyûhu'l-halevât denilen şeyhler de ukkâl zümresinin önde gelenlerindedir.¹⁵¹

b) Cühhâl veya Şerrâhun:

Cühhâl yahut Şerrâhun denilen kimseler ise, dinî metin ve kaideleri bilmeyen, dinî toplantılara, sadece Ramazan ve Kurban bayramlarına tesadüf eden günlerde katılabilen¹⁵² yüzde seksenbeş civarında ekseriyeti teşkil eden avam zümresidir.¹⁵³ Bu cemaat, dürzî kutsal risâlelerinin orijinallerini değil, ancak şerhlerini veya basılmış eserleri okumaya yetkili oldukları için, kendilerine şerrâhûn denilmektedir. Halvetlerin giriş kısmında oturan bu cemaatin, umumi vaazdan sonra çıkmaları istenir.¹⁵⁴ Sigara içmek ve dünyevî lezzetler içinde yaşamak bunlar için caizdir. Özel bir elbise giymezler, hikmet meclislerinin irşad bölümlerine katılabilirler. Bununla birlikte iffet, temizlik, Allah korkusu taat ve ırzlarını korumak, yalancı şahitlik ve benzeri kötü şeylerden sakınmak, zikir, tesbih ve salavat bunlar için de gereklidir.¹⁵⁵

Ukkal ile cühhâl arasındaki fark, sadece derece farkıdır. Faziletler konusunda onların da hassasiyet göstermeleri gerekmektedir. Ukkal ve Cühhal dışında, Dürzî toplumunda ayân ve âmme diye iki sosyal sınıf daha vardır. Günümüzde beş bölgeyi elinde tutan, kendileri şeyh ailesinden geldikleri halde şeyh olmayan feodal liderlere a'yân, onların mensuplarına da âmme denilmektedir. Her iki gurubun da, kendi çevresinden evlenmesi gelenekleşmiştir.¹⁵⁶

148 N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 224; The Illustrated Encyclopaedia, V, 525.

149 A. Bedevî, a.e., II, 659.

150 el-Bustânî, a.m., DM, VII, 677; P.K. Hitti, a.e., s. 43; E.M. Tali, a.e., s. 107.

151 el-Bustânî, a.m., DM, VII, 673.

152 el-Bustânî, a.m., DM, VII, 676.

153 Illustrated Encyclopaedia, V, 525.

154 M.A. el-Hateb, a.e., s. 285.

155 A. Bedevî, a.e., II, 659.

156 N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 225-26.

2- Dürzî Toplumuna Hâkim Olan Aileler:

Tarihte ve günümüzde, Dürzî toplumuna dört büyük aile hâkim olmuştur. Bunlar Tenûhiler, Şihâbiler, Ma'nîler ve Canbolat aileleridir.

a) Tenûhiler:

Teymullah b. Esed b. Vebere b. Taglib soyundan gelen bu kabile, Fırat kıyısındaki Hîre mıntıkasını ilk imar eden Arap kabilesidir. Melik Nu'man b. Münzir ve güzelliğinden ötürü yağmur (Mâu's-Semâ) diye anılan annesi de bu ailedendir. Tenûhiler, İslâm'dan önce Hristiyanlığa girişmişlerdi. İslâm geldikten sonra Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile birlikte hareket ederek, Suriye'de Kinnisrîn, Menbec, Hama ve Maarratu'n-Nu'man bölgelerine yerleştiler. Tenûhiler, Buhtur ve Ilmu'd-Din oğulları diye iki kısma ayrıldılar. Hamza b. Ali'nin, Tenûhiler'in ileri gelenlerinden Ebu'l-Hasan Yusuf b. Musbih ve Ebû İshak İbrahim b. Abdullah'a, muhtelif mektuplar göndererek, onları mezhebine davet etmesi sonucu Dürzîliğe girdiler.¹⁵⁷

Haçlılar'a karşı savaştan ve 503/1110 yılında birçok emirlerini kaybeden Tenûhiler'den, Buhtur b. Adudu'd-Devle Ali hariç, Emir Fevâris ailesinin hakimiyeti sona erdi. Emir Mecdu'd-Devle'nin, 520/1126 yılında Frenkler'le yaptığı savaşta öldürülmesinden sonra Ebu'l-Aşâir Buhtur 546/1151 yılında Re'su't-Tîne'de Gadir Nehri yakınlarında yine Frenkler'le yapılan savaşta ve 552/1157 yılında ölümüne kadar yaptığı diğer harplerde muzaffer oldu. 657/1259 yılında Aynu Câlût'da Moğollar'a karşı yapılan savaşta Dürzî emiri Zeynuddin el-Melik, Seyfuddin Kutuz ile aynı safta çarpıştı.¹⁵⁸

Osmanlı hükümdarı Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Kansu Gavri'yi mağlup ettiği Mercidabık savaşında, Arslan ailesinden Emir Cemaleddin Ahmed ve kuvvetleri, Osmanlı saflarında bulunuyorlardı. Yavuz Sultan Selim, Cemaleddin'i Garb, Metn ve mücavir bölgelere emir tayin ettiği gibi, Şûf bölgesini de Ma'n ailesinden alarak onun emrine verdi. Böylece Cemaleddin Ahmed, Güney Lübnan emiri oldu. Tenûhiler'in hakimiyeti 1615 yılında Ma'n oğullarının Beyrut'u işgaline kadar devam etti. Sonraları Şihâbiler'le mücadeleleri sonucu nüfuzları kayboldu. Günümüzde Tenûhiler'in Lübnan'da çok kısıtlı bir nüfuz bölgeleri vardır.¹⁵⁹

157 A. Bedevî, a.e., II, 627-28.

158 N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 148-49.

159 P.K. Hitti, a.e. s. 21; A. Bedevî, a.e., II, 627-30; M.C. Şihabeddin Tekindağ, Dürziler, İA, III, 668; H. Kinderman, Tenuh, İA, XII, 162-67.

b) Ma'nîler:

Osmanlı kaynaklarında Ma'n Oğulları diye geçen bu aile, asıllarının, Emevî ve Abbâsî devrinin fasih ve cesur kişilerinden olan Ma'n b. Zâide'ye dayandığını iddia etmelerine rağmen, ileri sürdükleri nisbet sahih görülmemektedir.¹⁶⁰ Aslında Ma'n b. Rebîa el-Eyyûbî'den gelen bu aile, Rebiatu'l-Fürs'e mensuptur. Fırat Ceziresi'nde sakin olan Ma'n oğullarının dürzî oldukları da şüphelidir. Ma'n devrinde Haleb civarına yerleşen ailenin lideri Emir Fahrüddin zamanında, Dürzîler'in oldukça önemli faaliyetler içinde oldukları görülmektedir. 1515 yılında Mercî Dabık'da Kan-su Gavri'nin maiyyetinde iken, Yavuz Sultan Selim'e sığınan Fahrüddin, Padişah'tan Cebel emirlerinin hepsinden daha çok ilgi görmüş, bu tarihten itibaren Sayda ve Sûr gibi şehirleri elinde bulunduran Tenûhiler, Cebel hakimiyetini Ma'n ailesine bırakmak zorunda kalmışlardır. Fahrüddin'in ölümünden sonra oğlu Korkmaz ve onun oğlu II. Fahrüddin zamanında çıkardıkları muhtelif isyanlar sebebiyle, zaman zaman Osmanlıları meşgul etmişlerdir. Bu son emir Osmanlılar tarafından sıkıştırılınca, duruma çare aramak için beş yıl Avrupa'da kalmış, onların yardımını celbetmeye çalışmış, 1618'de Lübnan'a dönmüş Sayda ve Beyrut gümrüklerinin gelirleri ile büyük bir ordu kurmaya muvaffak olmuştur.¹⁶¹ Fahreddin II. nin 1635'de ölümünden sonra yerine geçen Melham'ın 1654 yılında ölümü üzerine Ma'n ailesinin nüfuzu tamamen Şihâbîler'e geçmiştir.¹⁶²

c) Şihâbîler:

Aslında Hicaz'da Beni Mahzum kabilesinden gelen bu aile, Hz. Ömer zamanında, 15/636 yılında Havran köylerinden Şehbâ'ya yerleştikleri için Şihâbîler ismini almış, altıncı hicri asrın yarısında Nureddin Zengi zamanında Vâdi't-Teym'e gelip yerleşmişlerdir. Haçlılar'ın eline düşen vâdiyi kurtarmak için yaptıkları savaşta galip gelerek Hasbâyâ'yı işgal edip bir çok haçlıyı öldürdüler. Şihâbîler'in lideri emir el-Munkız, öldürdükleri haçlı komutanlarının başlarını Nureddin Zengi'ye gönderdiğinde, Zengi onu fethettiği yerlere emir tayin etti.¹⁶³ 1696 yılında Deyru'l-Kamer'de Ma'n emîri Ahmed'in ölümünden sonra, Lübnan'da riyaset Şihâbîler'den Emir Beşir'e ve onun 1706 yılında ölümü üzerine Emir Haydar'a intikal etti. Emir Haydar'ın 1732'de ölümünden üç yıl önce Emir

160 Bk. el-Muhibbi, Hulasatu'l-Eser, Kahire 1284, III, 266.

161 Bk. el-Muhibbi, a.e., III, 267; Ş. Tekindağ, a.m., İA, III, 668.

162 P.K. Hitti, a.e., s. 21-2; A. Bedevî, a.e., II, 633-35, N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 179-197; Ş. Tekindağ, a.m., İA, III, 669-70; M. Cavid Baysun, Ma'n, İA, VII, 268-72.

163 A. Bedevî, a.e., s. 631; M.C.S. Tekindağ, a.m., İA, III, 670.

Melham Cebel-i Lübnân riyasetini ele geçirdi. Bu vazifeyi 1754 yılına kadar sürdürdü. Daha sonra kardeşleri Ahmed ve Mansur 1770 yılına kadar emirlik görevine devam ettiler. 1754'de Emir Ali Haydar ve Melham'ın oğulları Kâsım, Seyyid Ahmed ve Şihâbî ailesinden pek çoğu hristiyan oldular. Bunun için, bu devreden itibaren günümüze kadar ailenin Marûnî hristiyan, müslüman ve dürzî olarak üç kısma ayrıldığı görülür. Bu ailenin en büyük emiri 1788-1840 yılları arasında Cebeli Lübnân emirliğini elinde tutan Sünnî İslâm, Hristiyanlık ve Dürzilik arasında gayet iyi bir denge kuran, Osmanlılar'a karşı sünnî, Dürziler'e karşı dürzî, Hristiyanlar'a karşı da bir hristiyanmış gibi davranan Emir Beşir eş-Şihâbî'dir.¹⁶⁴ Keza, Şihâbîler'in Dürziliğe ne zaman girdikleri, kesin olarak bilinmemekle beraber, 18. asır başlarında Cebel-i Lübnan'a hakim olduktan sonra, dürzî oldukları sanılmaktadır. Bunların farklı dinlere mensupmuş gibi görünmeleri de, siyasi sebeplerden dolayıdır.

d) Canbolatlar:

Kilis ve Halep civarında yerleşmiş büyük bir aile olan Canbolatlar, ismini Canbolat b. Kasım el-Kürdî'den almıştır. Rivayete göre aile, Eyyübîler'e kadar uzanır. İbn Arabî veya İbn Arabû künyesini alan bu zât çocukluğunda bir müddet Osmanlı srayında bulunmuş, daha sonra Kilis emirliğine tayin edilmiştir. Halep civarını eşkıyadan temizlediği için şöhret kazanmış, II. Selim zamanında Kıbrıs seferine iştirak etmiş ve 1572'de Kilis'te ölmüştür.¹⁶⁵

Müteakiben ailenin reisi olan ve bazı görevlerden sonra kendisine vezirlik payesi verilen Hüseyin Paşa İran Seferine katılması konusunda, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın emrine uymakta geciktiği için, 1604'de Van'da idam edilmiştir.¹⁶⁶ Bunun üzerine aile adına isyan eden ve Osmanlı tarihinde Celâlî olarak gösterilen, devletin kendisini oyalamak için Halep eyaletini vermek suretiyle meşgul ettiği Canbolatoğlu Ali Paşa, Ma'n oğullarından II. Fahreddin ile birleşti. Nüfuzunu, Hama'nın kuzeyinden Adana'ya kadar yayan Ali Paşa, müstakil bir hükümdarmış gibi adına para bastırıp hutbe okutmuş, Fahrettin vasıtasıyla, başta Toskana olmak üzere, bazı Avrupa devletleriyle anlaşmalar yapmıştır. 1607 yılında Kuyucu Murat Paşa tarafından mağlup edilen Ali Paşa Halep'e kaçmış. Pa-

164 P.K. Hitti, a.e., s. 8; A. Bedevî, 631-32; Ş. Tekindağ, a.m., İA, III, 670-71.

165 Mehmed Süreyya, Sicill-i Osmânî, İst., 1311, II, 61.

166 Muhibbi, a.e., II, 84-85; Ş. Tekindağ, "Canbulat", İA, III, 22.

dışah I. Ahmet'ten özür dileyerek, Temeşvar'a tayin edilmiş ve 1611'de yine Kuyucu Murat Paşa'nın emri ile idâm edilmiştir.¹⁶⁷

Bu hadiselerden sonra Kilis ve Halep'te saklanmaya mecbûr olan Canbolatlar, daha sonra 1630 yılında Fahreddin'in daveti üzerine Lübnan'a giderek Şûf'da yerleştiler. Canbolat b. Said'den sonra oğlu Ribah ailenin reisliğini sürdürmüş, daha sonra Ali b. Ribah, Şeyh Kablan el-Kâdî et-Tenûhî'nin¹⁶⁸ kızı ile evlenmiş ve kayınpederinden sonra Şûf'da şeyhu'l-meşâyih seçilmiştir.¹⁶⁹ 1777 de Canbolatî ve Yezbekî diye ikiye ayrılan aile Şûf'un yüksek kesimlerinde hakimiyetlerini sürdürdüler. Emir Beşir eş-Şihâbî devrinde, Şihabîler ile Canbolatlar arasında ortaya çıkan ihtilaflar neticesinde, Canbolatlar'ın buldukları yerler tamamen tahrip edildi. 19. asırda, ailenin en meşhur siması, İbrahim Paşa'nın Şâm'ı işgalinde büyük rol oynayan Said b. Beşir el-Canbolatî'dir. Bu zat 1841'den itibaren Hristiyanlarla Dürzîler arasındaki savaşa katılmış ve 1861 yılında ölmüştür. Günümüzde Dürzîler arasında en itibarlı aile Canbolatlar'dır.¹⁷⁰

3- Günümüzde Dürzîler ve Buldukları Yerler:

Günümüzde Dürzîlerin kesin sayısı bilinmemekle birlikte, aşağıda görüleceği üzere bütün sayılarının yarım milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Lübnan 1956 genel nüfus sayımında, Dürzîler'in sayısı 88.100, Suriye 1947 genel nüfus sayımında ise 96.641 olarak görülmektedir.¹⁷¹

Dürzî yazar Sâmi Nesib Mekârim; günümüzde Dürzî mevcudu ve buldukları bölgeler ve faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

Günümüzde Lübnan, Suriye, Filistin ve Ürdün'de yaklaşık dört-yüz-dört-yüzelli bin dürzî olduğu sanılmaktadır. 19. Asırda, Lübnan ve Suriye'den göç eden bazı Dürzîler, Amerika, Avustralya ve Batı Afrika'ya yerleşmişlerdir. Kırkbin civarında Dürzî günümüzde Venezuela, Brezilya, Arjantin, Meksika'da ve daha küçük cemaatler olarak Şili ve Kolombiya'da yaşamaktadırlar. Birkaç bin dürzî de Birleşik Amerika ve Kana-

167 Ş. Tekindağ, "Canbulat", İA, III, 22-3.

168 Bu zat için bk. N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 208.

169 N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 209; Ş. Tekindağ, "Canbulat", III, İA, 23.

170 Bu konuda bk. Muhibbi, a.e., II, 84, 87; P.K. Hitti, a.e., 21-2; A. Bedevî, a.e., II, 632-33; N.M. Abu-İzzeddin, a.e., s. 208-216.

171 A. Bedevî, a.e., II, s. 635-36.

da'da bulunmaktadır. Adı geçen Ülkelerde, Dürzî cemaatleri ile diğer Araplar arasındaki bağları takviye eden faal cemiyetleri olduğu gibi, bir kısmı da önemli sosyal, ekonomik, kültürel mevkilerde bulunmaktadır. Ortadoğudaki Dürzîler, azınlık olmalarına rağmen bölgenin sosyal, ekonomik, politik ve kültürel hayatında etkinlikleri görülmekte, Suriye ve Lübnan'ın politik ve sosyal meselelerinde ağırlıkları bulunmaktadır. Dürzîler'in Beyrut'ta dinî, sosyal ve kültürel işlerle uğraşan bir merkezleri, muhtelif okulları, kulüp ve kuruluşları, Abeyh'de bir yetimhane ve yaşlılar yurdu mevcuttur. Lübnan'daki Dürzîler'in sayısı yaklaşık yüzelli-yüzyetmişbin civarındadır. 1925 yılında Suriye'de, Fransızlar'a karşı, Sultan Paşa el-Atraş'ın liderliğinde isyan eden düşmana karşı başarılı bir mücadele veren Dürzîler'in günümüzde Suriye'deki sayısı, yaklaşık ikiyü-zaltmış bin civarındadır. Takriben onbeşbin kadarı Halep civarında, yirmibini Şam ve çevresinde, yirmibeşbini güney Suriye'de Katana ve Kuneitra ve ikiyüzbin kadarı da Cebelu'd-Durúz'da yaşamaktadırlar. Ürdün'de Dürzîler üçbin civarında, Amman ve Zerka'da yaşayan küçük bir azınlıktır. İsrail'deki Dürzîler batı Galile ve Kermil dağı eteklerinde yaşayan, yaklaşık otuzbin civarında bir azınlıktır. Bunlar 1948 işgalinden sonra topraklarına bağlı olmalarından dolayı buldukları yerleri terketmemişlerdir. Günümüzde, Filistin'deki Dürzîler gelirlerini sahip oldukları küçük topraklardan sağlayan bir çiftçi toplumu olarak görünmektedir. İsrail'in kurulması esnasında mukavemet göstermedikleri için, İsrail, burada bulunan Dürzîler'e karşı diğer Araplar'dan daha iyi ve farklı muamele etmektedir.¹⁷²

172 Bk. S. N. Makarem, *The Druze Faith*, s. 1-4.

SONUÇ:

Görüldüğü gibi Dürzilik vahye dayalı bir mezhep yahut din değildir. Bünyesinde Zerdüştlük, Mezdekiyye, Maniheizm, Yeni Eflatunculuk, Hellenizm, Gnostisizm ve doğu Hristiyan mezheplerinin düşüncelerinin birleştirmiş, yakın köklerini özellikle aşırı Şii mezheplerden almış, eklektik bir fırka görünümündedir.

Zerdüşť dinindeki nurun varlığının hakiki, zulmetin varlığının zıllı olması, Dürziliğe, aklın varlığının hakiki, zıddın varlığının ise aklın nurundan kasıtsız olarak zuhuru şeklinde yansımıştır. Maniheizmdeki nur ve zulmet nazariyesi, Dürzî dünya görüşünün nur ve zulmetle başlaması olarak mezhebe aksetmiştir. el-Hakim, nurundan izhar ettiği aklın gurur ve kurun tusuna karşı da, zıddı yaratmıştır. Dürziler sudûr nazariyesini Karmatiler ve İhvanu's-safa vasıtasıyla Yeni Eflatuncu ve Gnostik felsefi ekollerden almışlardır. Arz cisimlerinin dört unsurdan meydana geldiği Aristodan, Tekammüs şeklinde belirttikleri tenâsüh de Pisagor ve Eflatun'dan bazı değişikliklerle alınmıştır. Epikür'ü taklid ederek, İslâmî mânadaki ibadetlerin bir faydası olmayacağı görüşünü de benimsemişlerdir. Eski Yunan filozoflarının kullandıkları İletu'l-ilel, külli akıl, külli nefis ve heyûla gibi kavramları alıp, kendilerine adapte etmişler, el-Hâkim için icâd ettikleri el-Muill ve benzeri mefhumları da orijinal görünmek maksadıyla ortaya atmışlardır. Bu mezhep üzerinde, müfrit bir Şii fırkası olan Batıniyye ve aşırı te'villerinin büyük etkisi olduğu görülmektedir. Zaten Dürziliğin yakın kökleri Bâtınî İsmailiyye'ye dayanmaktadır. Özellikle kıyamet, âhiret, hesap, mizan, ceza ve sevap gibi hususları red ve te'vil edip başka şekilde anlamaları, aralarındaki benzerliklerin bir kısmını teşkil eder. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerini ve hadisleri, davalarını isbat için te'vil ederek kullanmaları da sık görülmektedir. Meselâ Allah'ın hududunu aşanların cezalandırılacağını belirten âyetlerdeki hudud, kendi vezir yahud hududları olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca bu fırkada hurûfilik tesirleri de görülmektedir.

Bütün bunlar dikkate alındığında, Dürziliğin bazı dinî ve felsefi sistemlerden derlenip geliştirilen ve buldukları bölgelerdeki eski kültürlerden geniş ölçüde etkilenen bir mezhep olduğu ortaya çıkmaktadır.